

k n i h y a s p o l o č n o s ť

K & S

t r e t í r o č n í k

2 5 S k

2 5 K č

11/ 2006

 <p>Premýšľanie nad krajinou, kde zajtra znamená (iba) včera Rusko v literárnej tvorbe svojich krajanov</p>	 <p>Trianon z druhej strany Dunaja Aktualizácia mierovej zmlvy nielen v slovensko-maďarských vzťahoch</p>	 <p>Ťažkosti s géniom Rembrandt – „spolahlivý“ výstavný artikel</p>	 <p>Medzi nami milionármi Bohatstvo nie je vecou šťastia a náhody</p>
---	---	--	---

Arno Rafael Minkinen, Autoportrét, Kuusamo, Fínsko, 1976

Imrich Sklenka:
Zrážka alebo dialóg kultúr?
2

Ladislav Kováč:
Premýšľanie nad krajinou, kde zajtra znamená (iba) včera
3

Imrich Gazda:
Freud v Rusku
4

Milan Zemko:
Trianon z druhej strany Dunaja
5

Ján Blažovský:
Klamstvá, samé klamstvá
6

Ivan Žucha:
Trampoty s imagináciou
6

Barbora Čerňušáková:
Provokatívna debata o globalizácii
7

Juraj Marušiak:
Kultúra v područí propagandy
8

Marína Zavacká:
Detský hrdina: výroba a údržba
9

Petra Zemanová:
Previnilé stretnutie myslí
10

Dušan Buran:
Ťažkosti s géniom
11

Svetlana Žuchová:
Križovatka poézie
12

Elena Akácsová:
Medzi nami milionármi
13

Ľubica Lacinová:
Zločin a trest v Benátkach
14

Dezider Kamhal:
Rozkol alebo zmätenie jazykov?
15

Celoživotní sprievodcovia Tiny Čornej
16

Zrážka alebo dialóg kultúr?

Náš svet sa globalizuje. Začínať článok týmito slovami dnes už znamená riskovať, že ho čitateľ hneď odloží. Začínajme na to byť pomaly alergickí. Často sa nás zmocňuje pocit, že to príjemnejšie z globalizácie už máme za sebou. Mnohým sa už podarilo precestovať svet, my ostatní ho máme pred sebou aspoň v médiách. Neprerazte sme bombardovaní správami zo všetkých kútov zemegule a zrazu nám je tých katastrof priveľa. Pred problémami, ktoré táto globalizácia prináša, sa cítíme neistí, najmä my malí. Zároveň si však čoraz jasnejšie uvedomujeme, že ich riešenie nemôžno očakávať len od tých veľkých, od vplyvných politikov či vlád – vyžadujú si „globálnu“ iniciatívu. Začať však musíme predovšetkým myslením. Globálnym myslením?

Tu sa už v nás zbiera zreteľná nevoľa. Máme už neblahú skúsenosť s totalitným myslením a neradi by sme sa znova chytily do tej istej pasce. Dokážeme konečne myslieť na celok a vyhnúť sa pritom totalite? Naučíme sa organizovať svet a nezaviesť v ňom pritom byrokraciu či dokonca diktatúru?

Ako ešte nikdy predtým jasne cítíme, že sa musíme naučiť žiť spolu a zároveň slobodne. Táto úloha zatiaľ očividne presahuje naše schopnosti, ale zutekať už pred ňou nesmieme. Pred touto úlohou stál vlastne už socializmus. Keď však bola ohrozená jeho jednota, vždy obetoval radšej slobodu, nakoniec sme ho odmietli ako diktatúru. Teraz to skúsime s liberalizmom. Budeme úspešnejší? Nájdeme od „liberálnej“ slobody cestu k novej spoločnosti?

Všetko sa to začalo osvietenstvom. Osvietenstvo dnes už svorne chápeme ako najvýznamnejšiu revolúciu v duchovných dejinách západnej kultúry. Znamenalo emancipáciu od vopred danej autority a tradície. Vyvolalo preto hlbokú krízu nielen v spoločnosti, ale najmä v náboženstve. Dovtedajšia moc stratila oporu autority a dovtedajšie poznanie oporu tradície. Základom novej spoločnosti sa malo stať slobodné porozumenie a dorozumenie. Z tejto revolúcie vznikol nielen socializmus, ale aj moderná demokratická spoločnosť. Prežije?

O našej demokracii povedal nemecký filozof práva Böckenförde, že demokracia žije z rezerv, ktoré sama nevytvára. Podobne hovorí fyzik a filozof C. F. von Weizsäcker: „Kto pozoruje dejiny novoveku, nachádza tu mnoho náboženských, ba podstatne kresťanských síl a postojov, ktoré v nich pôsobia akoby v prezlečení. Toto prezlečenie však, zdá sa, má tú vlastnosť, že udržuje v skrytosti zdroj a tým aj zmysel daného počínania nielen pre vonkajšieho pozorovateľa, ale aj priamo pre jeho aktérov... Sloboda, rovnosť, bratstvo, heslá francúzskej revolúcie, ktorá sa aspoň na krátky čas odvážila zaujať protikresťanský postoj, predstavujú až po voľbu slov základné kresťanské pojmy. Marxizmus by mohol byť v presnom slova zmysle nazvaný kresťanskou herézou. Jeho rozpoznanie závislosti ideológie od ekonomických životných podmienok možno pripojiť k biblickej vete: Lahšie prejde ťava uchem ihly, ako boháč do kráľovstva nebeského. Jeho teória dejín, sľubujúca vykúpenie v novej beztriednej spoločnosti, sa odvážila na chiliastickú eschatológiu v dobe, v ktorej cirkevné očakávanie súdneho dňa úplne vyhaslo.“ Tieto vety boli napísané pred niekoľkými desaťročiami, medzitým sa u nás všeličo zmenilo, predsa si však myslím, že sa k ich obsahu musíme vracieť. Nielen preto, že aj dnes treba oživovať toto dejinné spojenie modernej demokracie a kresťanstva, ale aj preto, lebo mnohí kresťanskí aktéri demokratickej politiky radi odkladajú spomínané „preoblečenie“, potom sa však často nebezpečne približujú k fundamentalizmu. Nejde teda iba o apológiu kresťanstva, ide najmä o hľadanie modernej podoby slobodnej a spravodlivej spoločnosti. V tejto súvislosti sa hovorí o potrebe takzva-

nej inkulturácie kresťanstva nielen do vzdialených kultúr, ale aj do modernej západnej spoločnosti. Ešte oveľa zložitejšia je otázka prítomnosti kresťanstva v modernej globálnej spoločnosti. Tam sa kresťanstvo nemôže vyhnúť najmä otvorenému dialógu s ostatnými náboženstvami.

Už v roku 1990 uverejnil „rebelujúci“ katolícky teológ H. Küng po dlhodobom štúdiu svetových náboženstiev útlú knižku s názvom Svetový étos, v ktorej hovorí, že bez mieru medzi náboženstvami nebude mier vo svete a mier medzi náboženstvami nemôže byť bez vážneho dialógu medzi náboženstvami. Výsledkom takéhoto dialógu by mal byť práve svetový étos, ktorý by v nastávajúcej globálnej paradigme poskytol človeku elementárnu orientáciu. Hovorí: „Nastávajúci zjednocujúci sa svet nepotrebuje jednotné náboženstvo ani jednotnú ideológiu, ale potrebuje niekoľko záväzných noriem, hodnôt, ideálov a cieľov.“ Nejde teda o vonkajšie, formálne zjednotenie, ale jednoty v tom

Ireneusz Zjeżdźalka, Gozdo

najhlbšom slova zmysle sa vzdať nemôžeme. Identitu potrebuje hľadať nielen človek, ale aj svet, inak by sa premenil len na iskrivý chaos. Podobne hovoril C. F. von Weizsäcker už v roku 1986 v knižke Čas súri, ktorá mala byť akoby programovým manifestom celosvetového kresťanského hnutia za spravodlivosť, mier a zachovanie stvorenstva: „Čo má toto hnutie povedať? Pravdu. A čo takáto výpoveď zmôže? Pravda pôsobí najhlbšie vtedy, keď nie je vyslovená zo strachu, keď nesleduje nejaký účel, keď je vyslovená preto, lebo je to pravda.“ Katolíci sa však na tomto procese zúčastnili len okrajovo.

Nakoniec sa však k tejto téme ako kľúčovej prihlásil aj dnešný pápež Benedikt XVI., predtým významný pokoncilový teológ. Pri poslednej návšteve v rodnom Bavorsku mal na univerzite v Regensburgu prednášku s príznačným názvom – Viera, rozum a univerzita. Prednáška vyvolala v mohamedánskom svete veľký rozruch citátom z rozho-

voru stredovekého byzantského cisára s perským mohamedánskym učencom, že Korán vyžaduje šírenie viery násilím. Bol to možno nediplomatický vstup

né slovo často namáhavého a kľukatého vývoja biblického pojmu Boha. Spojenie biblického posolstva a gréckeho myslenia nebola náhoda. Boh koná rozumne.

Ako ešte nikdy predtým jasne cítíme, že sa musíme naučiť žiť spolu a zároveň slobodne. Táto úloha zatiaľ očividne presahuje naše schopnosti, ale zutekať už pred ňou nesmieme. Pred touto úlohou stál vlastne už socializmus. Keď však bola ohrozená jeho jednota, vždy obetoval radšej slobodu, nakoniec sme ho odmietli ako diktatúru.

do tohto dialógu, ale dotkol sa nervu nielen Koránu, ale aj kresťanstva a náboženstva vôbec. Vo vrcholnom stredoveku sa v takzvanom nominalizme, aj v kresťanstve diskutovalo, či Boh nie je viac vôľa ako rozum. Nešlo len o aka-

Logos sa nám zjavuje, ale práve ako rozum...Táto ústretoivosť medzi biblickou vierou a gréckym filozofickým myslením je rozhodujúcou udalosťou nielen v náboženských dejinách, ale aj v dejinách sveta a je úlohou aj pre nás dnes.“

demickú otázku, postaviť do popredia vôľu znamenalo uprednostniť poslušnosť pred dorozumením. Predstava, že v popredí chápania Boha stojí predovšetkým jeho vôľa, je možno biblickejšia, v kresťanstve sa však inkulturáciou

Osvietenstvo sa takto očividne tiahne nielen gréckymi dejinami, ale aj biblickými dejinami a ak sa osvietenstvo ocitlo v Európe na začiatku oproti kresťanstvu, potom táto jeho kritika bola pre kresťanstvo aj dôležitou službou.

Vo vrcholnom stredoveku sa aj v kresťanstve diskutovalo, či Boh nie je viac vôľa ako rozum. Nešlo len o akademickú otázku, postaviť do popredia vôľu znamenalo uprednostniť poslušnosť pred dorozumením.

do grécko-rímskeho sveta veľmi silno rozvinula aj tá druhá stránka. Jánovo evanjelium, ktoré už odpovedá na vplyv gréckeho prostredia, pripisuje mimoriadny význam poznaniu a začína sa slovami: Na počiatku bolo slovo – logos, čo znamenalo nielen slovo, ale aj rozum. Pápež hovorí: „Ján predstavuje závereč-

Kresťanstvo sa síce s dejinným osvietenstvom musí vyrovnávať nielen sebakriticky, ale aj kriticky, no jeho kritika nemôže smerovať k návratu pred osvietenstvo.

Dokážeme sa aj u nás na Slovensku prepracovať k takejto reči? Kresťanský filozof a rektor univerzity v Salzburgu

sa už mohol vyjadriť, že dnes už smú byť katolíci aj kantolíci – I. Kant bol najvýznamnejší filozof osvietenstva. Už Kant sa však vyrovnával kriticky nielen s kresťanstvom, ale aj s osvietenstvom.

Práve v tom spočíva dráma dnešného sveta. Niektoré kultúry či náboženstvá sa ešte nachádzajú pred osvietenstvom – pred modernou, iné už hovoria o postmoderne. Viedenský teológ P. Zulehner to napríklad povedal aj o samom kresťanstve: „Pravoslávie ešte žije v stredoveku, protestantizmus je už postmoderný a katolicizmus sa zmieta medzi nimi.“ Keď k tomu pripočítame ešte problémy samotného moderného sekularizovaného sveta, potom nadobúdame predstavu o zápase, ktorý na nás čaká, ak sa chceme vyhnúť tej zrážke kultúr, o ktorej hovoril na začiatku 90. rokov S. Huntington. Dnes je už však táto zrážka nielen obavou, ale aj našou realitou. O to viac musíme začať premýšľať.

Kant pred viac ako dvesto rokmi pochopil, že musí najprv urobiť poriadok vo veciach rozumu. Ak sa máme porozumieť, musíme používať rozum transparentným spôsobom. Musí nám byť jasné, čo znamená rozum, čo to znamená hovoriť rozumne. Najmä v našich zemepisných šírkach sa na rozum často odvolávame vtedy, keď sa potrebujeme zaštitovať proti „viere“. Viera a rozum sa u mnohých navzájom vylučujú, a to obojstranne. Akoby Boh nemal nič spoločné s rozumom. Kant však napísal všetky svoje Kritiky rozumu, aby ukázal, akým spôsobom je korektné hovoriť o Bohu. V úvode do Kritiky čistého rozumu hovorí, že rozum robí miesto viere. Kant nás naučil zároveň rozlišovať medzi rozumom a rozumom, medzi Vernunft – rozumom v ženskom rode – a Verstand – rozumom v mužskom rode. V slovenčine sa toto rozlišovanie ešte stále nevžilo. Keď my hovoríme o rozume, myslíme predovšetkým na rozum v mužskom rode, ten analytický rozum, ktorý sa presadzuje predovšetkým vo vede, inštrumentálny rozum, ktorý nás priviedol k moci techniky. Aj my však cítíme, že v etike, v spoločenských vedách ide ešte niečo iné, o iné poznanie, s filozofiou by sme mohli povedať, že tu ide predovšetkým o múdrosť. V zmysle toho analytického rozumu, ako to už mohol ukázať aj Kant, nemožno hovoriť ani o Bohu. Nie náhodou sa aj pápež v spomínanej prednáške obracia predovšetkým na ten iný rozum, na Vernunft, na rozum v ženskom rode. V slovenskom preklade však tento dôležitý rozdiel nebolo možné ani zachytiť, nielen ešte vysvetlovať. Nehovoriac už o tom, že aj vo svete je ešte aj dnes Kant príliš veľké sústo, že nie je ani dnes ešte celkom jasné, čo ten rozum v ženskom rode presne znamená a v akom vzťahu je rozum k viere. Ani Kant, zdá sa, túto otázku ešte nevyriešil, v každom prípade ju však otvoril takým spôsobom, ktorý už musíme rešpektovať. Nielen vo filozofii, ale aj v teológii, aby sme sa mohli navzájom dorozumievať.

Teológovia ako J. B. Metz sa už na osvietenstvo nepozerajú negatívne, ale pozitívne, svoju apológiu kresťanstva nechápu regresívne, ale progresívne, hoci sa vracajú k tradícii takzvanej negatívnej filozofie a teológie. Aj filozof Sokrates videl v otvorených otázkach to najdôležitejšie poznanie. Viem, že neviem neznamenal pre neho rezignáciu, ale múdrosť. Teológia sa dnes neopiera natoľko o sebaistú, afirmatívnu reč logiky či dogmatiky, to najdôležitejšie sa pre ňu rodí zo sponchybného vedomia utrpenia. Aj mladý Marx chápal človeka ako leidenschaftliche – vášnivú bytosť. V nemčine sa totiž naše odvodzuje od utrpenia. Človek je vášnivý, pretože trpí. Z utrpenia sa rodí aj naše vedomie slobody. Človek je človekom, pokiaľ je vnímavý nielen na svoje utrpenie, ale najmä na utrpenie iných. S týmto poznaním možno nepôjdeme do dialógu s globálnym svetom tak suverénne, niekedy je však menej viac.

Imrich Sklenka

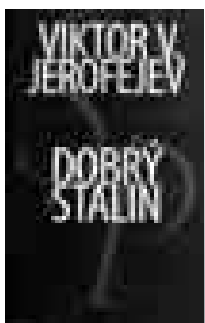
Premýšľanie nad krajinou, kde zajtra znamená (iba) včera

- ▲ József Goretity (ed.)
- ▲ Ruské eseje
- ▲ Preklad Oľga Hirnerová, Milan Tokár
- ▲ Kalligram 2006
- ▲ 895 strán
- ▲ 350 Sk

- ▲ Viktor Jerofejev (ed.)
- ▲ Ruské kvety zla
- ▲ Preklad kol. autorov
- ▲ Belimex 2005
- ▲ 415 strán
- ▲ 369 Sk

- ▲ Viktor Jerofejev
- ▲ Dobry Stalin
- ▲ Preklad Ján Štrasser
- ▲ Kalligram 2005
- ▲ 320 strán
- ▲ 349 Sk

Šíra Rus – bôlna Rus, chudá na paprsky, – Až sa vrátiš, Ilja – hej, pozdrav národ ruský, ak ho znáš! Ak ho znáš!!

(Martin Rázus, Ilju Ehrenburgovi. Šípy duše, 1929)

„Sme národ výnimočný, patríme medzi národy, ktoré akoby neboli súčasťou ľudstva, ale existujú len preto, aby dávali svetu nejaké strašné ponaučenie,“ povzdychol si na počiatku 19. storočia ruský historikozof Piotr Čadajev. V starom spore, či Rusko patrí k Západu alebo k Východu, ktorý si ruská inteligencia za dve storočia diskusií doteraz nevyriešila, predstavoval Čadajev západniarske krídlo. Rusko, možno viac, než by svetu dávalo ponaučenia, stávalo podstatné otázky. Stavia ich aj dnes?

„Historický osud ruského národa bol nešťastný a trpitelský a vyvíjal sa katastrofickým tempom, prerušované a so zmenami v type civilizácie,“ napísal Nikolaj Berďajev ešte v tridsiatych rokoch 20. storočia. Zaostalé barbarské Rusko 16. storočia, v časoch Ivana Hrozného, veľa svet neobohatilo; nanajvýš lekciami o tom, akých rozmerov a podôb dokáže dosiahnuť ľudská krutosť. To isté sa dá povedať o dobe Petra Veľkého zo 17. a 18. storočia: ambíciou Petra nebolo civilizované svetu niečo dávať, šlo mu len o to, dobehnúť ho. Tomuto cieľu bez váhania obetoval životy státisícov ľudí. Ba v „záujme vecí“ dal vlastného syna, stúpenca stariny, popraviť. A tu naraz, v 19. storočí, dá Rusko svetu jedinečných básnikov, hudobníkov a maliarov a nesporne najväčšiu románovú literatúru sveta. Stojí za povšimnutie: všetko umelcov. Nijakých pozoruhodnejších filozofov a mysliteľov.

Fjodor Dostojevskij príbehmi, ktoré žijú hrdinovia jeho poviedok a románov, urobil veľké psychologické objavy. O celú pol storočie predbehol napríklad Sigmunda Freuda. Nepreháňame,

ak ho v porozumení životu stavíme na roveň jeho súčasníkovi Charlesovi Darwinovi. Lenže toto porozumenie, čo nám Dostojevskij sprostredkúva, sa ťažko konceptualizuje. Ak sa to vôbec dá. Sám Dostojevskij, keď sa pokúša filozofovať, je často plytký a naivný. Napríklad primitívny nacionalizmus a antisemitizmus jeho politických úvah vyvoláva sklamanie a znechutenie. Lev Tolstoj nie je iný. Keď ku Kreutzerovej sonáte, tej úžasne komplexnej výpovedi o ľudskej erotickej láske, napíše doslov, ktorý má byť „odpoveďou na otázku: čo si myslí autor o predmete poviedky“, predkladá v ňom vysvetlenie neuvěřiteľne chudobné, nudne mravoučné, absolútne nepostihujúce mnohoversťnosť samotného diela. Tu je prvá závažná otázka, čo Rusko postavilo, a na ktorú doteraz nemáme odpoveď: Čo je to za pravda, čo nám poskytuje veľké umenie a ktorú sami tvorcovia nedokážu konceptuálne uchopiť? Alebo sa mýlime a umenie je iba krásnou lžou, ktorou sa radi nechávame unášať?

To sme už v 21. storočí, Rusko má za sebou skúsenosť siedmich desaťročí komunizmu a Viktor Jerofejev, zostavovateľ zborníka súčasných ruských poviedok Ruské kvety zla, nám vo svojom predslove ku zborníku ponúka na túto otázku jednoznačnú odpoveď: „Bazarov, hrdina románu Otcovia a deti, bol nihilista, škandalizoval verejnú morálku, ale jeho základná veta znela ako nádej. Človek je dobrý, okolnosti sú zlé.“ Túto vetu by som umiestnil ako epigraf veľkej ruskej literatúry. Základným pátosom veľkej časti z nej bola spása človeka a človečenstva. To je nezvládnuteľná úloha a ruská literatúra ju tak úžasne neplnila, že si tým zabezpečila svetový úspech.“ Jerofejev konštatuje, že sovietska literatúra ostala verná týmto „orgiám humanizmu“, samozrejme dovtedy, kým sa tieto orgie nepreměnili „na literatúru lži a hanby s takým nákladom blúznenia a grafománie, že predstavovali ničím neprekonateľné príklady gýča“. Ale ani literatúra chruščovovského „odmaku“ sa tejto misii

postavilo: Aká je hodnota umenia, ktoré nás oberá o ideály, vnucuje nám beznádej a presviedča nás o tom, že človek je iba „nezvládnuteľný živočích“? Čo ak „tenká kultúrna vrstva“ patrí neoddeliteľne k podstate človeka a iba cez ňu sa môžu vyjaviť a uskutočniť všetky ľudské potencie? Nie je potom obraz tvora, aký pred nami vyvstane po zlúpnutí tejto kultúrnej vrstvy, vlastne obrazom falošným, obrazom nie ľudskej prirodzenosti, ale ľudskej patológie?

Rovnaký pocit „dé-ja vu“, čítania čohosi, čo už iní dávnejšie napísali, zanechal vo mne zborník Ruské eseje, ktorý pre slovenského čitateľa zostavil József Goretity. Neviem, čím sa zostavovateľ tohto deväťstoročného kompédia pri výbere príspevkov niekoľkých desiatok autorov riadil. Mnohé z nich vlastne ani nie sú esejami; sú to skôr odborné štúdie pracovníkov kultúrnych vied, často bohato vyšperkované odkazmi na literárne zdroje. Vo svojom celku sú to texty málo podnetné a poväčšine nudné. Len málo štúdií predkladá konkrétne dáta zo sociálnych prieskumov. Tie dôvody na optimizmus veru neposkytujú. Väčšina ekonomiky v súčasnom Rusku má „šedý“ charakter: výroba konkurencieschopných tovarov je možná iba pololegálne. Len dvadsať percent importného tovaru sa v roku 2001 doviezlo podľa „bielych“ schém. Zmluvy nemajú právnu silu; dôverovať možno len príbuzným a starým priateľom. V roku 1996 tridsaťsedem percent opýtaných súhlasilo, že „naš národ potrebuje silnú ruku“ (mimochodom, v dôstojníckovi bezpečnosti ako prezidentovi už ju má). Z Ruska sa už vystačovalo 50-tisíc vedcov. Dvadsaťpäť miliónov Rusov ostalo po rozpade ZSSR za hranicami Ruskej federácie a sú nútení, často drasticky, k asimilácii. Ak v roku 1950 malo Rusko 101 miliónov obyvateľov, Čína 554 miliónov, stredná Ázia 17 miliónov a juhovýchodná Ázia 83 miliónov, bude v roku 2050 podľa prognóz stáť proti 114 miliónom Rusov takýto počet obyvateľov v susedných krajinách: poldruha miliardy v Číne,

Sloterdijk, všeobecne psychoanalýza, štrukturalizmus, postmodernizmus, filozofia jazyka. Teda všetko to, čo západný svet má v podstate za sebou. Úvahy o „oidipovskom komplexe sovietskej civilizácie“ (Michail Epštejn), o tom, že „komunizmus sa mimoriadne podobá na jazyk“ (Alexander Genis), alebo že markíz Astolphe de Custine, vynikajúci pozorovateľ Ruska 19. storočia (mohli by sme povedať Toqueville Ruska) bol homosexuál a jeho kniha je „introdukciami k sexuálnej analýze komunizmu“ (Boris Paramonov) mi pripadajú nie iba bezcenné, ale jednoducho smiešne.

Ostatne, kto si občas pozrie ruské televízne kanály, len si upevní presvedčenie, že Rusi sa snažia hekticky dobehnúť zameškané. Prekvitajú talkshows, začínajú sa nakrúcať domáce ruské telenovely. Reality shows odštartujú

tický experiment, v ktorom sa testovali niektoré základné hypotézy klasického racionalizmu. To, že sa tak dialo v krajine, kde racionalizmus nemal silné korene, ktorá nepoznala renesanciu, reformáciu ani osvietenstvo, parametre experimentu skôr len zjednodušilo. Experiment zlyhal a tým boli vyvrátené hypotézy, ktoré testoval. Kto iný, ak nie priami svedkovia, pokusné morčatá, na ktorých sa hypotézy skúšali, by nám mal podať správu o tom, čo sa dialo, i dôkladnú analýzu toho, v čom sa pokus nevydaril?

Z tohto hľadiska najcennejšou výpoveďou sa mi javí autobiografická kniha Viktora Jerofejeva Dobry Stalin. Autorove úvahy, komentáre a glosy o sovietskej a postsovietskej skutočnosti, akokoľvek sú chytré a originálne, však zdá sa mi, k podstate nesiahajú. Múd-

Ruský komunizmus počas svojich 70 rokov predstavoval nezamýšľaný gigantický experiment, v ktorom sa testovali niektoré základné hypotézy klasického racionalizmu.

zejme svoje víťazné ťaženie ruskými televíziami potom, čo na Západe už celkom vyjdú z módy. Stojí za to odciťovať zo zborníka esejí jedného z „nových Rusov“, podnikateľa v priemysle zábavy: „Naši diváci sú ľudia aktívni, v rozkvetení síl a my sa usilujeme vytvoriť pre nich na našom kanáli šťastný, optimistický svet. Pravdaže, skutočný svet nie je celkom taký, ale to sa divák vždy môže dozvedieť na iných kanáloch.“ Ohromná inovácia v krajine, kde sa za poslanie kultúry vždy považovalo hľadanie pravdy!

Čo je na tomto všetkom najzarmujúcejšie? Že Rusko pomaly stráca výnimočnú príležitosť povedať svetu svojím umením, vedou a humanistikou niečo originálne a naozaj nové. Ruský komunizmus počas sedemdesiatich rokov predstavoval nezamýšľaný gigan-

rost výpovede je skrytá v príbehu – tak, ako to v najlepšej ruskej literatúre vždy bolo. Pripadá mi objavné, hoci to Jerofejev v knihe ani nenaznačil a sám možno ani netušil: to, čo mnohým ľuďom umožňovalo žiť za komunizmu bez vedomia pretvácky, konzistentne a s pocitom zmyslu, bolo majstrovstvo dokonalého sebaklamu.

Odvážim sa zovšeobecniť: V tomto rozhodujúcom storočí Rusko svetu duchovne veľa neprinesie. To však neznamená, že na globálnej scéne bude hrať okrajovú a nezaujímavú úlohu. Práve naopak. V dobe, ktorú viac než čokoľvek iné bude charakterizovať neuhasiiteľný smäd po naftu, ruský štát, energetický gigant, sa stane hlavným aktérom drámy 21. storočia.

Ladislav Kováč

Alexander Rodčenko, PRO ETO (O tom), Titul knihy básní PRO ETO od Vladimira Majakovského 1923

Freud v Rusku

ešte stále otvorená a zdá sa, že celkom uzavretá ani nikdy nebude), no na druhej strane cítiť túžbu po novom, netradičnom, obohacujúcom. Európska kultúra má v Rusku zelenú. Myšlienky pertraktované západoeurópskou spoločnosťou sa dostávajú do ruského kultúrneho diskurzu. Ináč to nebolo ani s otázkami nastolenými viedenským psychiatrom Sigmundom Freudom (1856 – 1939).

Ruský Freud

V roku 1856 sa okrem rakúskeho Freuda narodil aj „ruský Freud“, enfant terrible ruského náboženského myslenia, Vasilij Vasiljevič Rozanov (1856 až 1919). Brillantny esejista, priemerný filozof, priateľ jedného z najväčších ruských filozofov Pavla Alexandroviča Florenského. Hlboko ovplyvnený životnými udalosťami (rozvod s o šesťnásť rokov staršou manželkou, ktorá odmietla podpísať priepustný list, takže jeho nasledujúce manželstvo bolo pred pravoslávnu cirkvu neplatné a jeho tri dcéry boli brané ako nemanželské) sa intenzívne zaoberal otázkami manželstva, rodiny a pohlavnosti. Jeho priateľ Nikolaj Onufrijevič Losskij, autor rozsiahlych Dejín ruskej filozofie (viac Hanuš Nykl, K&S 3/2006), tento Rozanovov záujem považoval za najvýraznejší z chorobných črt jeho charakteru.

Rozanov bol celý život zmietaný medzi láskou a nenávisťou k cirkvi. Kritizuje svetlé náboženstvo otca Zosimu a Aljošu Karamazova a považuje ho len za Dostojevského výmysel. Skutočné kresťanstvo je podľa neho temným náboženstvom hlásajúcim celibát, pôst a asketizmus. Obviňuje kresťanstvo z dvojtvárnosti: na jednej strane vidí v pohlavnosti znak hriechnosti ľudského rodu, no na druhej strane podporuje pohlavnosť v manželstve ako nástroj na prežitie ľudského rodu. Rozanov oceňuje kult falusu v pohanských náboženstvách, ale aj starozákonné chápanie nábožnosti, ktoré bolo úzko spojené s pohlavnosťou – preto aj zmluvu Boha s Abrahámom symbolizovala obriezka. Človeka s Bohom zväzuje pohlavnosť silnejšie ako rozum či svedomie. Pre tieto názory bol svojimi súčasníkmi obviňovaný z vytvárania náboženstva pohlavnosti a sexuálneho panteizmu. Našli sa však aj nenápadné prejavy čiastočného súhlasu. Napríklad N. A. Berdajev poukazoval na ohromný vplyv pohlavnosti na duchovný život človeka a jej dôležité miesto v každom náboženstve.

Otázka srdca

Názorového oponenta rakúsky Freud našiel v ruskom náboženskom filozofovi Borisovi Petrovičovi Vyšeslavcevi (1877 – 1954), ktorý objavy psychoanalytickej metódy postavil do konfrontácie s pohľadmi kresťanského platonizmu, vychádzajúceho z koncepcie zakladateľa ruského náboženského myslenia Vladimíra Sergejeviča Solovjova. Vyšeslavceva, absolventa Moskovskej univerzity, priateľa nemeckého filozofa N. Hartmanna, s ktorým sa zoznámil počas svojho štúdia na univerzite v Marburgu, postretol rovnaký osud ako desiatky ďalších ruských intelektuálov. V roku 1922 bol už ako

bol vlastný viacerým ruským náboženským filozofom, keďže „srdce je stredom lásky a láska je prejavom najhlbšej podstaty osobnosti“. Na problém srdca Vyšeslavcevi nahliada z viacerých uhlov pohľadu: z perspektívy Biblie, indickej mystiky i kresťanstva, a to tak pravoslávneho, ako aj katolíckeho (zaujímá ho najmä kult Najsvätejšieho srdca Ježišovho). Biblia srdce (heb. lev, levav) nechápe ako telesný orgán, ale ako sídlo rôznych psychologických funkcií: myslenia, uvažovania, rozhodovania. Preto keď Ježiš vznáša k svojmu ľudu tvrdé slová – „Tento ľud ma tí iba svojimi perami, ale jeho srdce je ďaleko odo mňa.“ – nekritizuje len absenciu lásky, ale totálnu vzdialenosť človeka, jeho rozumu i svedomia od osoby Syna človeka. Do gréčtiny bol tento bohatý termín preložený jednostranným nous (myseľ, intelekt), čo prinieslo vážne problémy najmä kvôli gnostickému stotožňovaniu lásky a poznania, čomu sa neskôr kresťanskí autori snažia vyhnúť nahradzovaním termínu nous slovom kardia (srdce).

V tomto biblickom kontexte, ale aj v kontexte kresťanskej mystiky, Vyšeslavcevi chápe srdce nielen ako „citový orgán“, ale ako ontologický nadracionálny princíp, ktorý je reálnym Ja osoby. Ako by to vyjadril nemecký mystik Jakub Böhme, srdce je ungrund, božský stred človeka, do ktorého nevidí nikto okrem Boha, teda, žiaľ, ani my sami.

Vo svojom diele Srdce v kresťanskej a indickej mystike, ktoré vo vydavateľstve Refugium vyšlo ako súčasť publikácie Tajemství srdce venujúcej sa rôznym pohľadom na tento primárny orgán, Vyšeslavcevi konfrontuje chápanie srdca v týchto dvoch duchovných skúsenostiach. Kým v kresťanskej mystike je srdce miestom stretnutia dvoch rozdielnych entít – človeka a Boha, v indickej mystike ide o stotožnenie ľudskej (Átman) a božskej (Brahma) podstaty. Podobné stotožňovanie je v indickej mystike typické aj vo vzťahu k druhému človeku: nemilujem druhého preto, lebo „ty nie si ja“, ale preto, že „ty si ja“. Rozdiel vidí aj v samotnom prežívaní lásky: indickej mystika eros uháša, keďže je prameňom utrpenia, životným smädcom, trisňou, takže jedinou prijateľnou formou lásky ostáva súcit; kresťanstvo ide cestou kreatívnej, angažovanej, obetavej lásky, ktorá jediná je cestou spásy. Egoizmus, ktorý sa ľudstvom šíri bez ohľadu na náboženstvo, Vyšeslavcevi vníma ako minimalizovanú hinduistickú etiku, keďže tá má s druhým aspoň súcit, kým egoizmus popiera všetko okrem vlastného Ja.

Erotika ako etika

Ak je srdce božským stredom človeka, odkiaľ vychádza ľudské zlo, ktorého existenciu – vďaka každodennej skúsenosti – nikto nemôže poprieť? Vyšeslavcevi si osvojuje Ježišove slová: „... z ľudského srdca vychádzajú zlé myšlienky, smilstvá, krádeže, vraždy, cudzoložstvá, chamtivosť, zlomyseľnosť, klamstvo, necudnosť, rúhanie, pýcha, hlúposť.“ Vychádza to teda tak, že srdce je centrom dobra i zla. Pre konanie jedného alebo druhého sa človek rozhoduje na základe svojej slobody, ktorá sa takto javí byť najväčším poženáním i nebezpečenstvom zároveň. Prirodzene sa musíme pýtať na to, ako dosiahnuť, aby sa človek rozhodoval len pre dobro a tým slobodu využíval a nie zneužíval.

V úvode Etiky proměněného erotu Vyšeslavcevi načrtáva možnosť zákona ako jedného z spôsobov brániacich konaniu zla, ktorý proti nemu bojuje tým, že ho zakazuje a jeho konanie sankcionuje. Neustále sa však presviedčame o tom, že zákon zlyhá a navyše sa mnohokrát aj mylí, keďže je dielom omylného ľudského zákonodarcu. Je

že krásu spasí svet. „Odlibidovanie“ podvedomia znamená obrátiť naruby aj Freudovo chápanie sublimácie, ktorá – podľa Vyšeslavceva – nie je ponížovaním vyššieho (profanáciou), ale povyšovaním nižšieho. Práve pozdvižením, sublimovaním podvedomia (erosu) k Logu dosiahneme prirodzenú túžbu človeka po dobre. Ako toto pozdvihnutie prakticky vykonať?

Je nevyhnutné využiť silu predstavivosti. Predstavivosť disponuje zvláštnou schopnosťou prenikať do podvedomia, zvláštnou príbuznosťou s erosom, jedinou silou, ktorej sa podvedomie ochotne podriadiť. Tou silou je vytváranie krásnych obrazov, ku ktorým eros svojou podstatou prirodzene ťahne. Keďže ľudský eros túži po životnej plnosti – a tou je jedine Kristus – najsilnejším a najúchvatnejším obrazom je práve obraz Krista. Obrazy, ktoré sa vteliť do duše, vedú k vytvoreniu novej etiky, v ktorej morálne hodnoty už nie sú vnímané ako abstraktné normy, ale ako živé obrazy bohoľudskej osoby Krista. Túto novú etiku Vyšeslavcevi nazýva erotika, keďže jej základom je Eros.

Vyšeslavcevi oceňuje Freuda v tom, že objavil erotickú prirodzenosť podvedomia, že aj na základe vznešených foriem ľudského vedomia (náboženstvo, umenie a pod.) objavoval podvedomie sexuálnych zážitkov, no v tomto bode ho zároveň kritizuje.

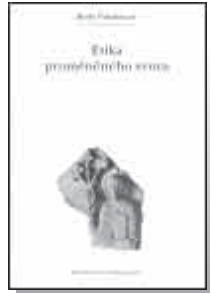
zjavné, že zákon nemá silu zlo vykonať a navyše nie je ani schopný motivovať človeka na konanie dobra. Jeho tragédia spočíva v tom, že chce, ale nedokáže. Ako racionálne pravidlo sa stále obracia len na vedomie, ale nikdy na podvedomie, teda inštinkty, pudy, vášne... Práve táto sféra sa podľa Vyšeslavceva odmieta podriať zákonu a koná pravý opak. Preto apoštol Pavol zúfalo konštatuje: „Ani nechápem, čo robím, lebo nerobím to, čo chcem, ale robím to, čo nenávidím.“

V tomto bode Vyšeslavcevi vstupuje do dialógu s Freudom. Domnieva sa, že konanie dobra možno dosiahnuť prostredníctvom prenikania a ovplyvňovania podvedomia. Oceňuje Freuda v tom, že objavil erotickú prirodzenosť podvedomia, že aj na základe vznešených foriem ľudského vedomia (náboženstvo, umenie a pod.) objavoval podvedomie sexuálnych zážitkov, no v tomto bode ho zároveň kritizuje. Eros zahŕňa neporovnateľne viac ako len libido sexualis, domnieva sa Vyšeslavcevi. Okrem svojho libidózneho rozmeru má aj ďalšie (podstatnejšie) dimenzie: je zamilovanosťou do života, túžbou po úplnosti, po zrodení v krásu, po večnom živote, po premene a vzkriesení, po zbožštení, je to viera,

Okrem sublimácie podvedomia je nevyhnutná aj sublimácia slobody. Až po rozhodnutí slobodnej vôle pre profanáciu alebo sublimáciu erosu vôľa volá na pomoc predstavivosť, aby tak nepriamou cestou prekonala odpor, ktorý kladie telo. Slobodná vôľa, ktorá je pre Vyšeslavceva nižšou kategóriou slobody, môže sublimovať na slobodu tvorivú prostredníctvom povolania (výzvy), na základe milosti Boha. Celkový proces sublimácie, ktorej dôsledkom je ťiahnutie človeka k dobru, sa teda skladá z troch úrovní: 1. sublimácia afektov a snáh, je to sublimácia erosu; 2. sublimácia slobodnej vôle, ktorá tieto afekty formuje; 3. sublimácia „výzvy“, ktorá formuje slobodnú vôľu. Len touto cestou sa môže človek pozdvihnúť k Bohu a obnoviť jeho obraz v sebe.

Zaujímavá polemika medzi Vyšeslavcevi a Freudom ukazuje nielen na púťavosť a prínos intelektuálnej výmeny medzi východnou filozofiou srdca a západnou filozofiou rozumu, ale aj na možný rozvoj dialógu medzi teológiou, filozofiou a psychológiou, ktorý by znamenal obohatenie pre všetky tri strany.

Imrich Gazda

- ▲ Boris P. Vyšeslavcevi
- ▲ **Etika proměněného erotu**
- ▲ Preklad Alan Černohous
- ▲ Refugium 2005
- ▲ 208 strán
- ▲ 140 Kč

- ▲ Sigmund Freud
- ▲ **Za principom slasti**
- ▲ Preklad Adam Bžoch, Milan Krankus
- ▲ Kalligram 2005
- ▲ 160 strán
- ▲ 169 Sk

- ▲ Kol. autorov
- ▲ **Tajemství srdce**
- ▲ Preklad Eva Strnadová, Juvenál Valíček
- ▲ Refugium 1999
- ▲ 96 strán
- ▲ 98 Kč

Rusko druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia pripomína víno v počiatocnom procese kvasenia. Zmeny jeho vnútorných kvalít sú

Rozanov oceňuje kult falusu v pohanských náboženstvách, ale aj starozákonné chápanie nábožnosti, ktoré bolo úzko spojené s pohlavnosťou – preto aj zmluvu Boha s Abrahámom symbolizovala obriezka.

búrlivé a dynamické. Po storočiach nútenej i dobrovoľnej uzavretosti sa krajina otvára svetu. Prijímanie podnetov z okolitého sveta je na jednej strane rozpačité (otázka slavjanofilov o nadradenosti ruského elementu je

profesor filozofie práva na Moskovskej univerzity deportovaný „filozofickým parníkom“ z Ruska na Západ.

Vyšeslavcevi polemika s Freudom je len súčasťou jeho rozsiahleho záujmu o otázky srdca a lásky, ktorý

Romualdas Požerskis, Zo série: Žiale a radosti malého Alphonsa, 1988

Trianon z druhej strany Dunaja

po dvoch svetových vojnách prišlo na dvakrát „len“ o 34 percent pôvodného územia. Pravdaže, na území, ktoré stratilo Nemecko, žili vo veľkej väčšine Nemci, kým prevažnú časť odstúpeného uhorského územia obývali už vtedy, rovnako ako aj dnes, predovšetkým Nemaďari.

Mladíci z Hnutia 64 žúp, ako aj neustále rozširované mapy historického Uhorska a cedečká s vlasteneckými (protitrianonskými) pesničkami, subvencované aj štátnymi orgánmi, prípadne transparenty na manifestáciách nám však odkazujú, že to boli Maďari, ktorí prišli nespravodlivo o „svoju zem“ a vari aj o „svojich ľudí“, čo im tisíc rokov „patrí“ a nespravodlivosť musí byť „napravená“. Ako? Zrejme tou nápravou by mala byť „Hungaria restituta“ od tatranských štítov po jadranské ostrovy. A tu sa spoločne dostávame do tak trochu bludného kruhu: Tak ako sa bežných občanov po prvej svetovej vojne víťazné mocnosti a zakladatelia nástupníckych štátov nepýtali, či chcú byť oddelení od historického Uhorska napríklad prostredníctvom plebiscitu (trvalá téma maďarských historických publikácií aj inej publicistiky), potom ani z najrôznejších revizionistických ozvien znejúcich v dnešnom Maďarsku nie je zjavné, na základe čoho sa predpokladá, že obyvatelia dnešnej Bratislavy, alebo hoci Čadce, Ružomberka, Brezna, Popradu či Humenného atď. netužia po ničom inom len po návrate do lona „starej uhorskej vlasti“. Totiž práve tejto otázky (v medzivojnovom období v znamení hesla „Všetko späť!“), a nie problémov maďarských etnických menšín v krajinách Karpatskej kotliny, sa týka v súčasnosti síce periférna, no stále prikrmovaná iredenta, „cudne“ zahalená do máp už nejestvujúceho štátneho útvaru, či prizdobená číslom 64...

A keďže Maďari sú národom s pestovaným povedomím a citom pre históriu, nemohla a nemôže ani maďarská historiografia chýbať nielen pri odbornom výskume trianonskej témy, ale aj pri jej takej či onakej aktualizácii. So značnou dávkou zjednodušenia možno maďarských historikov rozdeliť do dvoch skupín. Prvá, časovo staršia skupina v zásade popiera dôvody na rozdelenie historického Uhorska, keďže krajina podľa nich vytvárala prirodzený geografický a hospodársky celok, v ktorom nikto, ani národnostné menšiny, nemal dôvod na zásadnú nespokojnosť, pretože aj prípadná maďarizácia prebiehala „prirodzeným“, spontánnym spôsobom. Rozdelenie

Maďarom sa ako bumerang vrátila neschopnosť načúvať v stabilných mierových časoch požiadavkám národností, takže ponuky novej, povojnovej politickej garnitúry na spravodlivejšie usporiadanie pomerov v Uhorsku prichádzali vskutku „päť minút po dvanástej“.

či „zmrzačenie“ Uhorska bolo teda dôsledkom nedostatočnej informovanosti alebo zaujatosti predstaviteľov víťazných mocností (najmä Francúzov) a zavádzania predstaviteľov nástupníckych štátov o etnických a politických pomeroch v predvojnovom Uhorsku. Iná skupina maďarských historikov, predovšetkým z generácií po druhej svetovej vojne, pripúšťa neuspokojivé postavenie nemaďarských národov a národností v Uhorsku a uznáva aj ich právo na sebaurčenie po prvej svetovej vojne, no poukazuje

na nespravodlivo vytýčené nové hranice, za ktorými ostali celé oblasti súvislo osídlené Maďarmi. Právo na sebaurčenie dopriate Nemaďarom sa teda neuplatnilo v uspokojivej miere aj voči Maďarom.

K tej druhej skupine patrí aj známy odborník na dejiny Maďarska/Uhorska v 20. storočí Ignác Romsics. Jeho publikácia so stručným, jasným názvom Trianonská mierová zmluva podáva na relatívne veľkej ploche a vo veľmi vyváženej miere objektívne smerovanie k zániku historického Uhorska, zavŕšené Trianonom. Osobitne si na knihe cením systematický výklad názorov v ich časovom vývine a premenách všetkých zúčastnených strán – teda predstaviteľov uhorských Nemaďarov, resp. predstaviteľov budúcich nástupníckych štátov, maďarských politikov, ako aj vedúcich osobností víťazných mocností a ich poradných tímov na riešenie „uhorskej otázky“. Pre menej informovaného čitateľa, ktorý zvykne brať jestvujúci stav vecí (napr. samo jestvovanie krajiny, resp. podobu jej hraníc) jednoducho ako samozrejmy a nepochybný,

symbolom maďarského „zmeškania vlaku“ na mierovej konferencii bola prítomnosť vedúceho maďarskej delegácie grófa Apponyiho a na československej strane Štefana Osuského, ktorého Apponyi, ešte ako minister školstva, dal vylúčiť zo všetkých uhorských škôl... No aj predstavitelia budúcich nástupníckych štátov si zasadli za stôl mierovej konferencie, na ktorom sa malo rozdeliť staré Uhorské kráľovstvo, takpovediac s „veľkými očami“. Ak by sa boli mali v plnej miere uplatniť ich požiadavky, povojnové Maďarsko by sa bolo zredukovalo na Budapešť so širším okolím. Takýto prístup však neakceptovali ani predstavitelia víťazných mocností, predovšetkým Američania, Briti a Taliani. Politici týchto krajín pribrzili záberový rozmach nových susedov tak či tak podstatne zredukováného Maďarska, napríklad aj československé úsilie o tzv. slovenský koridor medzi ČSR a Juhoslaviou v západnej časti Maďarska. A so značným váhaním prisúdili Československu aj Žitný ostrov. O pochybnosti niektorých západných politikov, napr. britského premiéra D. Lloyd Georgea alebo talianskych zástupcov, ktoré boli v medzivojnovom období aj publikované, sa taktiež mohla oprieť maďarská revizionistická propaganda, nesúca sa aj v znamení hesla „Spravodlivosť pre Maďarsko“. A Maďarmi tak očakávaná náprava aj prišla na prelome 30. a 40. rokov, no v kompromitujúcom spojení s nacistickým Nemeckom.

I. Romsics po pripomenutí ďalšej maďarskej pohromy – parížskej mierovej zmluvy z roku 1947 – uzatvára ako Maďar a súčasne triezvo uvažujúci človek: „Maďari považujú trianonskú mierovú zmluvu, respektíve parížsku mierovú zmluvu z roku 1947, ktorá ju nahradila, za nespravodlivú plným právom. Ich neodškriepiteľným právom je aj to, aby požadovali pre seba, respektíve pre svoje menšiny samosprávne práva, zodpovedajúce európskym normám. Očakávať viac je však podľa všetkého len ilúziou a požadovať niečo navyše nerozvážnosťou.“ Je to vari korektné slovo do diskusie aj o budúcnosti slovensko-maďarských vzťahov.

Milan Zemko

- ▲ Ignác Romsics
- ▲ Trianonská mierová zmluva
- ▲ Preklad Katarína Borbášová
- ▲ Kalligram 2006
- ▲ 240 strán
- ▲ 249 Sk

Jiří Šreit, Hutov, 1981

Rozpad historického Uhorska, ktorý medzinárodnoprávne potvrdila mierová zmluva podpísaná v júni 1920 vo versailleskom Trianone, je dodnes rozjatzrenou ranou na duši (všetkých?, mnohých?, niektorých?) Maďarov. A že je to citlivá maďarská téma, tomu sa aj pri minimálnej empatii k našim susedom nemožno čudovať. Na základe trianonskej mierovej zmluvy stratilo Uhorsko, siahajúce pôvodne od Tatier po Jadran a po prvej svetovej vojne zmenené na Maďarsko (aspoň podľa našej terminológie), takmer 72 percent územia. V tomto ohľade bolo Uhorsko nepochybne najväčšou obeťou dôsledkov prvej svetovej vojny. Jeho územné straty boli podstatne väčšie oproti takému Nemecku, ktoré

Klamstvá, samé klamstvá

Mnohým ľuďom, možno aj čitateľom tohto časopisu, sa už stalo, že ich niekto pozval na stretnutie s dosť nejasným cieľom. Malo to byť stretnutie ponúkajúce prácu s nadštandardným príjmom, v príjemnom kolektíve s možnosťou osobného rastu. Inzerátov s podobným znením sú plné noviny. Podľa svedectiev tých, ktorí sa na takom stretnutí zúčastnili, bolo hlavnou podmienkou vložiť určitú (nemalú) sumu peňazí, bol na nich vyvíjaný nátlak a podobne. Prišli do kontaktu s firmou založenou na takzvanom pyramidovom princípe, v odbornej terminológii nazývanom aj multi-level marketing (ďalej MLM), s firmami dobre známymi aj na Slovensku.

- ▲ Blažek Bohuslav, Olmrová Jiřina
- ▲ **Zvrátená pyramida**
- ▲ Slon 2006
- ▲ 191 strán
- ▲ 419 Sk

Kniha Zvrátená pyramida nie je len odbornou analýzou MLM, ale je aj prejavom občianskeho aktivizmu. Tento rozmer musím zdôrazniť, pretože sa nazdávam, že na verejnosti chýbajú hlasy, ktoré by upozorňovali na škodlivosť firiem, ktorých hlavné pracovné nástroje tvoria klamstvo, nátlak, podvody a manipulácia. Autori Jiřina Olmrová a, bohužiaľ, už zosnulý, Bohuslav Blažek si stanovili za cieľ odhaliť čo najviac praktík pyramidových firiem a tým rozšíriť povedomie o ich existencii a škodlivosti. Hoci krajinou, v ktorej MLM firmy vznikli a zo začiatku aj mohutne pôsobili, boli Spojené štáty americké, postupne sa museli tieto firmy premiestniť do iných krajín. Dôvodom bola nielen legislatíva, ktorá ich pôsobenie do veľkej miery

obmedzovala. Novodobý mýtus o neobmedzenom individualizme a rýchlom zbohatnutí v kapitalistickej spoločnosti rýchlo ukázal svoje hranice. Preto však MLM našli viac ako vhodné prostredie v krajinách východnej Európy, respektíve v krajinách bývalého komunistického bloku? Sú to všetko krajiny v transformácii a splňajú základné kritéria vhodné na šírenie MLM: veľký verejný sektor, nejednoznačné zákony regulujúce prenos majetkových práv zo štátu na občana, politické styky, nenákladný prístup k občanom pomocou masových médií. V čom vlastne spočíva príťažlivosť pyramidových firiem dosahujúcich niekedy aj závažné zisky? Nechajme prehovoriť autorov: „Jaká je hodnota mýdla od fir-

tečnej tvárce celého systému MLM v 60. letech a na počátku let 70.“

Na stránkach knihy sa stretávame s trochu nezvyčajným, ale o to zaujímavejším a inšpirujúcim postupom skúmania. Prostredníctvom biografickej metódy sa analyzujú internetové fóra obetí pyramidových firiem. Je to hlavne kvôli tomu, že v médiách sa nevenuje tomuto javu skoro žiadny priestor, a ak áno, tak len povrchné v snahe zaujať, priestor na hlbšiu analýzu samozrejme neexistuje. Internetové fóra slúžia nielen obetiam, ktoré potrebujú vyrozprávať svoj príbeh, ale poskytujú aj priestor na diskusiu, ľudia si dokážu navzájom poradiť a ako si všimli autori, niektoré z obetí MLM preukazujú schopnosť vidieť aj sociálne a ekonomické súvislosti týchto firiem. Treba však uviesť, že nevýhodou internetových diskusií je, že sa tam objavujú aj zástancovia MLM a niekedy dokonca aj ľudia, ktorí sa pokúšajú cez tieto fóra verbovať, ale väčšinou bývajú ostro kritizovaní.

V súvislosti so svedectvami sa objavuje ešte jeden aspekt, ktorému je venovaný v knihe značný priestor. Je ním narušovanie osobných väzieb. Často sa totiž stáva, že na nábor do MLM je človek pozvaný dobrým priateľom, kolegom, ale aj niekým z rodiny. A tu sa objavuje skutočný problém. Podľa mno-

A kto sú obeť „pyramidového“ podnikania? Ľudia posadnutí peniazmi, ľudia postihnutí ekonomickou krízou a nezamestnanosťou a zároveň neskúsení v oblasti obchodu, ľudia so sklonom k manipulácii a tajnostkárstvu.

my Amway oproti mýdlu od firmy Proctor & Gamble? Od P & G je levnejší, snáze dostupný, znáte značku, víte, že na ni je spoľahlivý. Proč byste tedy kupovali mýdlo od Amway? Pretože ke vnímané hodnotě přidáte možnost získat takto příjem. V tom byla genialita zakladatelů MLM a dva zakladatelé Amway byli sku-

hých výpovedí obetí, ktoré priviedli do pyramidovej firmy ich blízki a nechali sa podviesť, automaticky nasledovala strata dôvery v tohto človeka, oslabenie sociálnych väzieb, nezriedka aj prerušenie kontaktov s týmto človekom. Aj na týchto príkladoch vidno, ako neosobný verejný priestor prejavujúci sa napri-

Trampoty s imagináciou

Človek je bytosť, ktorá je ako iné bytosti ponorená do sveta. Ale svet pre človeka je dvojaký: je transcendentný, teda nezávislý od bytosti, ktorá v ňom žije, a zároveň imanentný, človek si svet aj mení na svoj domov, ktorý bezprostredne prežíva ako svoj, vyzná sa v ňom, dokonca ho rozširuje, pripisuje mu viac, ako v ňom objektívne je. Obohatenie sveta je dielom imaginácie. Všetky mýty, rozprávky, viery, hypotézy, výklady, vysvetlenia, teórie vyplývajú z tvorivej sily imaginácie, teda snahy vyťažiť zo suroviny sveta niečo najviac.

- ▲ James Phillips, James Morley (ed.)
- ▲ **Imaginace a její patologie**
- ▲ Preklad Klára Čížková
- ▲ Triton 2006
- ▲ 313 strán
- ▲ 478 Sk

Imaginácia je schopnosť odpútať sa od fakticity prežívania a slobodne prežívať možnosti. Musím chodiť po matke zemi, ale predstavím si, že sa vznášam, zrazu vidím svet zhora a malý. Všetci ma vidia, ale predstavím si, že som neviditeľný. Som slabý a na posmech, ale v predstave som slávny a obdivujú ma. A tak ďalej. Sú aj zjednodušujúce predstavy, cenné pre vedu. Aby som bol dobrým mechanikom, predstavím si svet ako sústavu guľ, ktoré sa v kružniciach pohybujú

okolo veľkej gule. Mozog si predstavím ako sieť neurónov, podobnú sieť elektrických káblov. A tak ďalej. Imagináciou teda svoj svet komplikujeme alebo zjednodušujeme – podľa potreby. Imaginácia je teda hlavný nástroj antropogenézy. Aj inteligencia a schopnosť reči je predovšetkým výkonom imaginácie. Imaginácia je aj riziková činnosť. Obohatenia fakticity môžu byť nebezpečné. Ak si predstavím, že môj sused má schopnosti, ktoré mu vnukol diabol, môžem sa pričiniť o jeho upálenie. Ako všetko, aj imaginácia môže ochorieť: môže ma zavádzať do končín, kde bezmocne blúdím a stávam sa jej obeťou.

Teoreticky reflektovať imagináciu (ako námet pre poznanie) je teda mimoriadne príťažlivé. Azda každý človek sa musí vyrovnávať v rámci svojej súkromnej, laickej filozofie, s otázkami imaginácie.

Kniha, ktorej editormi sú J. Phillips a J. Morley, je súborom úvah šestnástich odborníkov: filozofov, psychológov, psychiatrov. Autorský súbor je teda dostatočne kvalifikovaný, čitateľ berie do rúk knihu s nádejou, že sa dozvie všeličo nové. Autori sú napospol z významných pracovníkov v USA. Ale: všeobecným pocitom čitateľa je sklamanie. E. Casey, filozof, prekvapí konštatovaním:

„Je pozoruhodné, že mnohé dosavadní filozofické a psychologické smery... neposkytli dostatočujúci popis základných rozdielov medzi predstavivosťou, pamätí, halucináciami a fantazií.“ Opis rozdielov je totiž základnou látkou učebníc a pre všeobecnú psychiatriu je povinným učivom: študent, ktorý rozdiely nepozná, prepadne na skúške. Caseyho opis je pre čitateľa dosť popletený a zbytočne sa komplikuje odvolávaním sa na Freudove úvahy. Čitateľ spozná, že autor nie je všeobecný psychológ.

Pre viacerých autorov je akoby samozrejmé odvolávať sa na psychoanalýzu a na jej predstavu o psychopatogenéze ako o univerzálnom patogénnom mechanizme. Iným otcom, ktorý sa v textoch pripomína, je Merleau-Ponty ako predstaviteľ fenomenológie. Bol filozof, ktorého si musíme vážiť. Ale jeho názory o psychických poruchách, najmä o depresii a mánií, s ktorými sa autori knihy stotožňujú, tiež možno považovať za zastarané. Psychopatogenéza nie je uni-

Kniha je súborom úvah šestnástich odborníkov: filozofov, psychológov, psychiatrov, napospol z významných pracovníkov v USA. Čitateľ berie do rúk knihu s nádejou, že sa dozvie všeličo nové. Ale: všeobecným pocitom je – sklamanie.

verzálnym mechanizmom, to sa už dnes vie všeobecne. Z tohto hľadiska možno štúdiu J. Churchovej, ktorá sa odvoláva (nie primerane kriticky) na J. Kristevovú, mysliteľskú obeť vábivej psychoanalýzy, čítať ako čosi neprijateľné. Čitateľ musí mať dojem, že autori, ako by autori, svojmu námetu rozumejú povrchné,

klad v legislatíve umožňujúcej „podnikanie“ v oblasti pyramidových firiem, môže bezprostredne narušiť súkromný priestor rodiny alebo priateľstva.

A kto sú obeť MLM? Ľudia posadnutí peniazmi, ľudia postihnutí ekonomickou krízou a nezamestnanosťou a zároveň neskúsení v oblasti obchodu, ľudia so sklonom k manipulácii a tajnostkárstvu. Vo všeobecnosti možno tiež povedať, že sú to ľudia, ktorí veria, že je veľmi jednoduché zbohatnúť, ak sa počas niekoľkých školení dozvedia tajné recepty na rýchle a efektívne podnikanie.

Pôsobivé je aj čítanie o technikách náboru do pyramidovej firmy. Je to predovšetkým izolácia od dobre známeho prostredia a neustále podliehanie rečiam o „produktach“ a bohatstve v snahe zabrániť akýmkoľvek racionálnym myšlienkam. Vo výpovediach sa často spomína situácia, pri ktorej sa verbovanie odohrávalo na vopred utajovanom mieste, väčšinou kultúrny dom na dedine, kam bola obeť odvezená autom a odkiaľ sa nemala ako dostať. Ide teda aj doslova o geografickú izoláciu. Ďalej je to komunikácia založená na klamstve a podvođe. Obeť je pod vplyvom ohromujúcich rečí navádzaná, aby podpísala zmluvu s danou spoločnosťou bez toho, aby si ju poriadne prečítala. Ďalej je

navádzaná, aby čo najskôr zaplatila požadovanú sumu peňazí, pričom zástupcovia firmy sú ochotní ísť s obeťou aj do banky. Na stretnutiach, na ktorých sa prezentujú „produkty“, sú samozrejme trňom v oku odporcovia, ľudia, ktorí sa posmešne vyjadrujú alebo si jednoducho zachovávajú chladnú hlavu. Podobnosť s metódami deštruktívnych siekt je očividná. Z internetových fór sa môžeme napríklad dozvedieť, že veľký účinok na obranu pred nátlakom zo strany MLM má spýtať sa ich, pod akým menom sú registrovaní v Obchodnom registri – pre potrebu overenia. Vyhybavé odpovede by mali byť dostatočným znamením, že ide podvod.

Čo autori ponúkajú ako riešenie? Je to, samozrejme, chýbajúca legislatíva, ktorá umožňuje pôsobenie MLM vo verejnom priestore. No nezáujem politických elít je v tomto prípade príznačný, prípadne sa vytvárajú nezmyselné návrhy na odškodnenie obetí pyramidových firiem. Pozoruhodne užitočné sa tu ukazujú najmä internetové fóra obetí. Občianska spoločnosť si totiž nájde cestu, ako sa prejavíť, a obyčajní ľudia sú, zdá sa, zodpovednejší ako tvorcovia legislatívy.

Ján Blažovský

Edward Burtynsky, Stavba továrne na okraji Schenzenu, Provincia Guangdong, 2004

školometsky, najmä prekáža nedostatok osobnej odbornej skúsenosti.

Paul B. Lieberman, psychiater, sa v úvahe o imaginácii vyrovnáva s Wittgensteinovým prínosom. Pochopiť Wittgensteinovo myslenie je ťažké: vieme, že Wittgenstein sám mal veľké starosti s pochopením svojich myšlienok. Psychiatrov prínos vyzerá zmätene, čitateľ musí veriť, že autor svoj vzor pochopil neúplne a povrchné. Kazuistická časť knihy je slubná. Možno sa dozvedieť, čo je veľmi atraktívne, o duševnej chorobe Nižinského. Výklad je tak očividne

prínosom. Sklamanie vrcholí, ak sa číta text A. Giorgiho, psychológa, o fenomenologicko-psychologickom prístupe k výskumu halucinácií. Námet je dráždivý, ale čitateľ nájde len všeobecné úvahy, ktoré chvíľami pôsobia ako nezáväzná rozprávka v kaviarni. O výskume sa nedozvieme.

V knihe, ktorej autorom bol Landgrebe, nemecký filozof, hrdý na prínosnú a premyslenú nemeckú filozofiu, je poznamenané: americká filozofia je príliš mladá, aby mohla dozrieť na úroveň európskej. Čitateľovi musí prísť na myseľ táto stará, azda zlomyselná úvaha. Text o imaginácii pôsobí ako príliš povrchný, nedomyslený, nezodretý, ak ho porovnáme s výkonmi európskych odborníkov. Autori z USA sa výdatne odvolávajú na veľkých Európanov, ale akoby mali primálo času, aby sa s nimi vyrovnali. Navyše nereflektujú, najmä v psychiatrickej disciplíne, prínos súčasného výskumu psychických porúch. Popri povrchnosti kniha vyzerá ako zastaraná. Napriek tomu ju možno odporúčať na prečítanie. Aktivuje veľa námetov a naznačuje veľa spôsobov premýšľania o nich. Ak je čitateľ obratný, kniha sa môže stať podnetom na čitateľské domýšľanie.

Ivan Žucha

Provokatívna debata o globalizácii

Prednášku možno vnímať ako pokus oslovit publikum, ktoré nepatrí k „našej“ skupine – národu alebo kmeňu. Ako zdôvodniť a nájsť pochopenie pre „naše“ kroky vo svete. Pretože etika sa – práve tak ako tovar, služby či pracovná sila – stala globálnou.

Ak sa doteraz bohaté štáty nezaoberali tým, ako zdôvodniť svoje správanie z hľadiska širšej, globálnej etiky, bolo to „len“ morálne zlyhanie. V súčasnosti sa však z neho stáva aj hrozba pre bezpečnosť. Takto čitateľku víta vo svete etiky 21. storočia profesor Princetonskej univerzity Peter Singer. Na príklade životného prostredia, ekonomiky a práva ilustruje, ako staré etické štandardy a na ne nadväzujúce pravidlá prestávajú fungovať. Naše uvažovanie o ľudských právach, spravodlivosti či udržateľnosti sa odvíja na pozadí suverénneho štátu, ktorý pre to všetko vytvorí akýsi rámec. S takouto myšlienkovou výstavbou sme na pochopenie dnešného sveta pripravení pomerne slabo. Hoci globalizácia patrí medzi najväčšie a najspofanovanejšie spoločenskovedné termíny, nemožno ju pri debatách o súčasnom svete nespomenúť. Ide o proces, ktorý svet spojil do jednej komunity a tá sa dnes musí vysporiadať s problémami, ktoré sa jej týkajú ako celku. Skúmať etiku globalizácie, ako sa o to pokúša Singer, je dnes celkom určite namieste.

Jeden z argumentov, ktorý používajú odporcovia Kjótskeho protokolu, sa týka spravodlivosti. Kritici ho považujú za „neferový“, pretože zavádza nerovnaké podmienky. Záväzok znížiť emisie CO₂ sa totiž nevzťahuje na rozvíjajúce sa ekonomiky – teda ani na Indiu a Čínu. Vzhľadom na informácie o hospodársky rastúcich tigroch a drakoch tento argument môže znieť presvedčivo, má však dve slabiny. V prvom

zabezpečiť demografický rast, a tak aj rast limitov pre emisie. Celá úvaha zápasí s jednou zjavnou slabinou: globálny problém klimatických zmien je pri súčasnom usporiadaní spoločnosti riešiteľný na úrovni štátov. Je v takejto situácii vôbec možná spravodlivosť? Nebudú vždy obyvatelia jedného štátu v nevýhode oproti obyvateľom štátu iného?

Singer má v tejto súvislosti ťažké srdce na kľúčového teoretika spravodlivosti v 20. storočí Johna Rawlsa. Ten vo svojej najdôležitejšej práci uvažuje o sociálnej spravodlivosti len v rámci existujúcich štátov a priepastné rozdiely v rozdelení chudoby a bohatstva medzi jednotlivými krajinami ho nezaujímajú. Rawls sa k problému spravodlivosti medzi spoločnosťami síce vrátil v neskoršej práci (Law of Peoples), základným rámcom však prešiel ostal štát a problém spravodlivosti vo vzťahu jednotlivcov v dvoch štátoch či spoločnostiach nevyriešil.

Peter Singer v časti venovanej klimatickým zmenám otvára ešte jeden zásadný problém. Súkromné vlastníctvo. Jeho teoretici – predovšetkým John Locke a Adam Smith – vychádzali z prostej úvahy. Zem a všetko, čo sa na nej nachádza, má slúžiť potrebám človeka. Ten si má právo postupne privlastňovať verejnú „statku“, ktoré využíva či obhospodaruje, pokiaľ vo verejnom priestore ostáva dost „statkov“ pre ostatných. Tento prístup je však riskantný a môže viesť ku konfliktom a bojom o prírodné zdroje, ktoré ešte ostali. Situácia, v ktorej vznikli teórie súkromného vlastníctva, je však dramaticky odlišná od súčasného stavu. Časť krajín – tie, ktoré sa industrializovali v minulých storočiach – dnes využíva neporovnateľne väčší podiel verejného „statku“. Tie, ktoré na cestu industrializácie nastúpili neskôr,

živáním fosílnych palív – obmedzenie ich využívania je totiž pre chudobné krajiny strašiacom. Výsledkom sú obškúrne vyznievajúce úvahy o tom, ako sa z dočasne fosílnych rozvojových ekonomík stanú „neskôr“ ekonomiky využívajúce čistú energiu. Akoby rozvoj nebol systematický a postupný proces, ktorého smer nemožno meniť mávnutím čarovného prútika, alebo vstúpením akéhosi *deus ex machina*.

Hoci je diskusia o práve veta určite namieste, Singer akoby odmietal vidieť, že sa svet dostal do stavu, keď je motivácia a chuť supermocnosti konať spoločne s ostatnými pomerne malá.

Ďalšia téma, do ktorej spoločenský vedci v posledných rokoch radi zabrdávajú vo vzájomných diskusiách, sa týka čoraz väčšej prepojenosti a otvorenosti tzv. národných ekonomík. Singer dáva za pravdu kritikom Svetovej obchodnej organizácie (WTO), že v momentálnej podobe nie je schopná plniť úlohu celosvetovej autority. Nie je demokratická (o sporoch medzi členskými krajinami rozhoduje komisia, ktorá sa nemusí zodpovedať členom) a ani sa neusiluje pracovať na stanovení minimálnych štandardov ochrany práce či životného prostredia. V praxi nadnárodné korporácie veľmi často spolupracujú s diktátorskými či skorumpovanými režimami, od ktorých nakupujú nerastné suroviny, pričom obyvatelia spomenutých krajín z príjmov zo „spoločného“ majú len málo alebo nič. Analogickou situáciou je spolupráca korporácií s dodávateľmi, ktorí vyrábajú tovary pre západný trh v otrockých podmienkach. Možno zodpovednosť obmedziť len na zlé vlády a zlé domáce firmy? Ak akceptujeme tvrdenie diktátora, že má legitimitu rozhodovať o verejných „statkoch“ v krajine, ktorú ovládal napríklad pučom, nie je to z našej strany neutrálny akt. Etické zdôvodnenie, po ktorom podľa Singera väčšina firiem v takomto prípade siahne, spočíva v tom, že z utržených peňazí budú mať predsa prospech obyvatelia celej krajiny. Problém je v tom, že to nie je pravda, a korporácie to vedia. Úlohou medzinárodnej autority v oblasti obchodu – teda WTO – by malo byť pravidelné „známkovanie vlád“. To by zabránilo

skorumpovaným vládcom rozpredávať zdroje, ktoré patria obyvateľom danej krajiny.

Poslednou oblasťou, ktorú Singer skúma, je medzinárodné právo. Nesúhlasí s Rawlsom a tvrdí, že globálna etika sa nemôže zastaviť na hraniciach štátov. Z hľadiska humanity a ochrany ľudských práv má nepochybne pravdu. Z pohľadu praxe v oblasti medzinárodných vzťahov je však jeho návrh na reformu OSN naivný a chýba mu presvedčivé zdôvodnenie. Celkom správne namieta voči zloženiu Bezpečnostnej rady, ktoré nezabezpečuje reprezentáciu všetkých regiónov. Namiesto práva veta v „kľúčových“ otázkach by zaviedol hlasovanie kvalifikovanou väčšinou. Hoci je diskusia o práve veta určite namieste, Singer akoby odmietal vidieť, že sa svet dostal do stavu, keď je motivácia a chuť supermocnosti

konať spoločne s ostatnými pomerne malá. Vzdanie sa práva veta nevyznieva ako realistická alternatíva a Singer sa čitateľku nepokúša presvedčiť, že takou je. Rovnako naivný, aj keď akokoľvek správny, je návrh zmeniť Valné zhromaždenie na demokraticky zvolený Svetový parlament. OSN vznikla s cieľom zabrániť ďalším vojnám medzi štátmi. Singer však súčasnú úlohu organizácie definuje trochu inak – zabrániť zločinom proti ľudskosti. V medzinárodno-právnej praxi by to znamenalo ústup od nedoknutelnosti suverenity národných štátov. Holý fakt, že sa o tom Spojené štáty v rámci tzv. vojny proti terorizmu pokúšajú (v situáciách, keď im to vyhovuje), však neznamená, že k tomu skutočne došlo. Prejavuje sa to napokon aj na Singerovej úvahe – na jednej strane prichádza s návrhmi na akési okresanie princípu suverenity v rámci OSN, no na druhej strane stále počíta so štátmi ako jeho základnými prvkami. Neberie pritom do úvahy ich vlastné obmedzenia a ciele. V tejto časti sa preto jeho úvahy o globálnej etike menia skôr na moralizovanie.

Práve vďaka týmto drobným pokleskom je však *Jeden svet* skvelou príležitosťou, ako viesť zmysluplnú diskusiu o podobách globalizácie. Autorove argumenty vyprovokujú čitateľov bez ohľadu na to, v ktorom ideovom tábore sa práve nachádzajú. Kniha poteší každého, kto dá prednosť príjemnej debate o globálnych problémoch pred krčmovými rečami.

Barbora Čerňušáková

- ▲ Peter Singer
- ▲ **Jeden svet**
- ▲ Preklad Izabela Viskupová
- ▲ Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2006
- ▲ 184 strán
- ▲ 249 Sk

Peter Singer na príklade životného prostredia, ekonomiky a práva ilustruje, ako staré etické štandardy a na ne nadväzujúce pravidlá prestávajú fungovať.

rade sa nevysporiada s problémom, že za súčasný stav atmosféry nenesú všetky krajiny rovnakú zodpovednosť. Industrializované prispeli v minulosti k znečisteniu viac, ako tie, ktoré sa začali priemyselne rozvíjať neskôr. No aj keby sme sa rozhodli venovať sa situácii bez historického pozadia, je zrejmé, že krajiny neprispievajú k problému rovnakou mierou. Porovnanie súčasnej produkcie emisií prepočítaných na obyvateľa vychádza v neprospech rozvinutých štátov. Podľa prepočtov demografa Tima Dysona vyprodukovali Európa, spolu so Severnou Amerikou, Austráliou a Novým Zélandom v roku 2000 takmer 12 metrických ton CO₂, kým Ázia, Afrika, Karibská oblasť a Latinská Amerika spolu len 2,1.

Zohľadnením počtu obyvateľov však Singer otvára ďalší problém. Veková štruktúra populácie sa v jednotlivých krajinách líši, a ak by sme vytvorili záväzok obmedziť emisie CO₂ prepočítané na počet obyvateľov, povedzme v roku 1990, znevýhodníme tým krajiny s veľkými skupinami mladých ľudí v reprodukčnom veku. Ich populácia bude totiž výraznejšie rásť a energetická spotreba čoraz vyššieho počtu obyvateľov sa bude musieť „vmestiť“ do limitu, ktorý zodpovedal iným podmienkam. Právom sa teda budú môcť cítiť diskriminovaní v porovnaní s obyvateľmi inej krajiny, ktorá by, naopak, v čase prijatia záväzku trpela demografickou krízou. Ak by sa však limit vzťahoval len na aktuálny počet obyvateľov, mohlo by to viesť k tomu, že sa krajiny budú predovšetkým usilovať

sa musia zmieriť s menším, prípadne žiadnym podielom. Pre mnohé krajiny to predstavuje nielen etický problém, ktorému sa venuje Singer, ale aj problém sociálny. Rozvoj je totiž v praxi (a aj teórii) stotožňovaný práve s rozširovaním priemyselnej výroby a vyu-

Edward Burtynsky, Závod na spracovanie kurčiat Deda, Dehui, Provincia Jilin, 2005

Na konci októbra vystúpil v preplnenej sále London School of Economics šéf právnych poradcov amerického ministerstva zahraničných vecí John Bellinger. Človek, ktorého úlohou je zabezpečiť právne argumenty pre takzvanú vojnu proti terorizmu – čo samotné navodzuje dojem fakisrského umenia – bol pripravený nechať sa zažívať „ugrilovať“ kritickým a verbálne zdatným publikom. V prvej chvíli nemusí byť práve jasné, prečo vlastne. Spojené štáty sú dnes veľmocou, ktorá bez problémov siahne po preventívnej vojenskej akcii s odvolaním sa na sporné právo na sebaobranu a v zásade veľa vysvetlovať nepotrebuje, má totiž silu. Prečo teda tá potreba presvedčať ideového protivníka, ako Bellinger publikum niekoľkokrát označil, o tom, že je „vojna proti terorizmu“ vedená v súlade s medzinárodným právom?

Kultúra v područí propagandy

odlišuje od klasickej komunikácie, ktorej cieľom je sprostredkovanie informácií.

Paradoxy modernej demokracie

Pokiaľ rozhodovanie o veciach verejných bolo v rukách úzkej skupiny elit, jej úloha bola nutne ohraničená mierou informovanosti politických aktérov. Storočie revolúcií (americkej a francúzskej) otvorilo cestu k aktívnej politike, prinajmenšom formou volebného práva, masám občanov, ktorí však spravidla nemali možnosť disponovať adekvátnymi informáciami. Na druhej strane sa politické elity stali od ich rozhodovania závislými jednak prostredníctvom volieb, ale aj vďaka vzniku dovtedy neznámeho fenoménu verejnej mienky, ktorá náhle dokáže otriasť postavením vládnučich špičiek aj uprostred volebného obdobia. Preto sa paradoxne práve so vznikom parlamentnej demokracie a teda s expanziou práv, prislúchajúcich „slobodným občanom“, spája aj fenomén manipulácie s informáciami, ktorý práve v tejto ére začína zohrávať dovtedy nebyvalú úlohu.

Druhým paradoxom modernej doby sa stal fakt, že miera vystavenia občana účinkom propagandy narastala priamo úmerne s expanziou gramotnosti a všeobecného vzdelania. Už jezuiti počas protireformácie docenili význam vzdelávania, ako aj symbolov a alegórií, keď sa ťažiskom ich činnosti, zameranej na presvedčanie nekatolíckych veriacich, stali kultúrne aktivity (predovšetkým však divadlo), ale v prvom rade pôsobenie prostredníctvom školstva. Podobne neskôr v 19. storočí, keď si doba žiadala nielen „nových“ občanov, vstupujúcich do politického diania, ale aj novú kvantitu a kvalitu pracovnej sily pre potreby vznikajúceho priemyslu, sa priestorom politickej propagandy stáva škola. Prostredníctvom učebníc, symbolov a máp opúšťajú celé generácie úzke horizonty tradičných lokálnych komunít a ich kultúrnych vzorcov, aby sa integrovali do unifikovanej, štandardizovanej industriálnej spoločnosti. Z tradičnej hierarchizovanej spoločnosti sa stávajú súčasťou rovnostárskej spoločnosti, ktorej kohéznym prvok sa stáva príslušnosť k národu. Nositeľov tejto príslušnosti však treba prostredníctvom školstva a propagandy vychovať a prostredníctvom formovania ďalších generácií takto sformulované vzorce reprodukovat.

Ďalším faktorom, ktorý dokonca dvakrát podstatnou mierou prispel k rozvoju propagandy, bol rozvoj moderných technológií. Prvý raz prostredníctvom moderných nosičov informácií, ktoré umožnili ich sprostredkovanie čo najširšiemu okruhu ľudí v relatívne krátkom čase pri minimálnych finančných nákladoch.

Paradoxne práve so vznikom parlamentnej demokracie a teda s expanziou práv, prislúchajúcich „slobodným občanom“, sa spája aj fenomén manipulácie s informáciami, ktorý práve v tejto ére začína zohrávať dovtedy nebyvalú úlohu.

Najstaršou vizuálnou formou sa stali symboly, obrazy, ale vďaka vynálezu kníhtlače aj letáky, noviny či brožúry, poskytujúce zjednodušený, ale prístupný výklad problémov sveta. Neskôr sa diapazón nástrojov, prostredníctvom ktorých bolo možné šírenie propagandy, rozšíril o také médiá ako fotografia, film, rozhlas, televízia a internet.

A napokon druhý raz sa technologický pokrok podpísal na rozvoji propagandy, keď si moderné spôsoby vedenia vojny vyžiadali nielen vznik masových armád. Prusko-francúzska vojna v roku 1870 ukázala, že okrem nutnosti, aby sa ich príslušníci, pochádzajúci z najrozličnejších prostredí civilného života, dokázali identifikovať s cieľmi a hodnotami, za ktoré bojujú, si moderné spôsoby vedenia vojny vyžadujú mobilizáciu čo najväčšieho množstva zdrojov v zázemí, vrátane ľudských.

Propaganda na Slovensku

V podmienkach Slovenska začiatkom 20. storočia bola masová politika iba v zárodkoch. Na rozdiel od rakúskej časti monarchie, kde bolo všeobecné volebné právo pre mužov zavedené po roku 1905, v Uhorsku pretrvával archaický oligarchický systém, ktorý prostredníctvom majetkového a vzdelanostného cenzu vylučoval drvivú väčšinu obyvateľstva z politického života. Skutočným impulzom pre nástup politickej propagandy sa tak stala prvá svetová vojna. Jej vypuknutie si zvolili za medzník aj zostavovatelia zborníka *Storočie propagandy*. Jeho autori, v prevažnej miere pracovníci Historického ústavu SAV, mapu-

Gustav Aulehla, Oslavy 1. mája, Krnov, 1960

jú pôsobenie politickej propagandy v dejinách Slovenska. Zameriavajú sa predovšetkým na propagandu šírenú prostredníctvom médií, plagátov a letákov, teda nie na elementy propagandy vo výchove mladých generácií, čo by však zrejme bolo témou na osobitnú knižnú publikáciu. Dôležité však je, že fenomén propagandy je v publikácii ponímaný nie ako inštitucionálny, ale ako sociálny faktor. Príspevky sú teda venované historickým epizodám alebo reflexii jednotlivých ideológií v politickej propagande.

Už prvý text autorky Gabriely Du-

právd a nepravdivých informácií, ale aj prostredníctvom kreovania pocitu strachu a ohrozenia. Súčasťou propagandy je však aj identifikácia adresáta. Inak musela rakúsko-uhorská štátna mašinéria komunikovať s príslušníkmi slovenského národa, ktorí pociťovali sympatie k slovanským Srbom a Čierňohorcom, inak zasa s manželkami a deťmi frontových vojakov. Osobitne vojnová propaganda sa vyznačuje binárnym, čierno-bielym vnímaním sveta, jeho rozdelením na „vlastných“ a „cudzích“. Kým obraz „vlastných“ musí vzbudzovať pozitívne emócie, obraz „cudzích“ má dosahovať presne opačný efekt. Okrem mobilizačnej funkcie politická propaganda musí

Druhým paradoxom modernej doby sa stal fakt, že miera vystavenia občana účinkom propagandy narastala priamo úmerne s expanziou gramotnosti a všeobecného vzdelania.

adekvátne reagovať aj na prípadné názory protivníka a v neposlednom rade – musí byť šírená atraktívnou formou.

Zaujímavé sú však aj príspevky venované obdobiu demokratického Československa, keď sa propaganda využívala jednak na formovanie pozitívneho obrazu politických strán (Linda Dudášová, Matej Hanula), ako aj na šírenie totalitných ideológií (Valerián Bystrický, Juraj Benko). Propaganda slúžila ako nástroj formovania lojálnych občanov nového štátu, ale aj na zdiskreditovanie protivníka.

Témou ďalších príspevkov je analýza prostriedkov využívaných na ovplyvňovanie verejnej mienky. Do

oficiálna propaganda jednotlivým aktérom, stereotypy, ktoré komunistická moc využívala na formovanie verejnej mienky, pričom kľúčovým východiskom bolo v tomto období studenej vojny bipolárne rozdelenie sveta.

Veľmi podnetnou je aj časť práce, ktorá prináša teoretickú analýzu úloh a obsahu totalitnej propagandy.

Literatúra v službách propagandy

Vznik masových politických strán viedol najmä v prvej polovici 20. storočia k rozdeleniu spoločnosti na stranícke, resp. ideologické subkultúry. Stranícke štiepenia sa prelínali do detských a mládežníckych organizácií, ženských spol-

kov, ale aj do oblasti umenia a kultúry. V tom vynikali predovšetkým politické strany totalitného typu, ktoré sa snažili kultúrny a umelecký život v plnom rozsahu podriadiť svojim ideologickým cieľom, ale neraz aj aktuálnym politickým potrebám. Tak napríklad ešte pred druhou svetovou vojnou KSČ zakazovala svojim členom surrealizmus.

Po uchopení moci monopolnej moci v roku 1948 sa KSČ rozhodla zapojiť do svojich služieb všetky druhy umenia a zviazať ho kánonom estetiky socialistického realizmu. Tomuto, v slovenských a českých dejinách bezprecedentnému procesu, venuje obsahlu monografiu *V zajetí moci* mladý český historik Jiří Knapík. Práca je venovaná predovšetkým mocenským zásahom proti českej kultúre v prvej polovici 50. rokov a formovaniu inštitucionálnych mechanizmov ovládania kultúry. Pozornosť venuje aj trom významným protagonistom komunistickej kultúrnej politiky, ktorí mali rozhodujúci podiel na tom, že sa literatúra a umenie stali na dlhé roky nástrojom politickej propagandy – Gustavovi Barešovi, Václavovi Kopeckému a čiastočne aj Ladislavovi Štollovi.

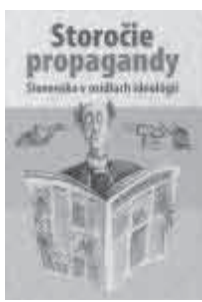
Postavenie kultúry v krajinách s komunistickým režimom bolo špecifické. Na jednej strane tvorila kultúra, umelecké periodiká, umelecké zväzy a samotná tvorba súčasť občianskej spoločnosti, ktorá z času na čas rebelovala, pokúšajúc sa o emancipáciu spod všadeprítomnej štátnej kontroly, zároveň však bola vládnuou skupinou považovaná za súčasť mocenských štruktúr a propagandistickej mašinérie zameranej na duchovné ovládanie spoločnosti. „Kultúrni pracovníci“, ako ich označoval komunistický newspeak, boli podobne ako ostatní občania krajiny štátnymi zamestnancami a často boli od štátu závislí viac ako príslušníci iných profesijných skupín. Humanitná inteligencia bola ľahko zraniteľná politickými represáliami tým skôr, že postihy voči nej spravidla v spoločnosti nevyvolávali takú vlnu pobúrenia, ako sa to stávalo napríklad voči roľníkom alebo voči cirkvám. Túto zraniteľnosť potvrdzuje azda najpôsobivejšia časť Knapíkovej monografie, v ktorej uvádza o okolnostiach smrti ľavicového básnika Konstantina Biebla (1951), ktorého dovedol stalinský fanatizmus v názoroch na umenie k samovražde.

Éra internetu a postupná demasifikácia verejnej politiky neprinášajú pokles dopytu po politickej propagande. Jej súčasťou sa, chciac či nechciac, stáva aj šírenie presvedčenia o tom, že politika je v prvom rade doménou expertov. Súčasná propaganda, resp. podľa amerického filozofa Noama Chomského, „výroba súhlasu“ nadobúda aj prostredníctvom rastúcej bulvárizácie médií, podstatne sofistikovanejší charakter ako politická propaganda v 20. storočí. Jej vplyv prerastá hranice národných štátov, na rozdiel od minulosti však o jej efektívnosti oveľa menej rozhodujú konkrétne mocenské rozhodnutia, ale vynaložené peniaze.

Juraj Marušíak

- ▲ Jiří Knapík
- ▲ *V zajetí moci*
- ▲ Libri 2006
- ▲ 399 strán
- ▲ 625 Sk

- ▲ Valerián Bystrický, Jaroslava Roguľová (ed.)
- ▲ *Storočie propagandy*
- ▲ AEPRESS 2005
- ▲ 233 strán
- ▲ 357 Sk

- ▲ Marína Zavacká
- ▲ *Kto žije za ostatným drôtom?*
- ▲ Veda 2005
- ▲ 168 strán

Fenomén propagandy vstúpil do verejného života so vznikom masovej politiky, resp. so vznikom politicky aktívneho tzv. tretieho stavu. Samotné slovo je však o polstoročia staršie a pochádza z čias tridsaťročnej vojny, keď v roku 1622 pápež Gregor XV. založil Kongregáciu pre šírenie viery (Congregatio de Propaganda Fide), ktorej cieľom bolo rozširovanie katolicizmu v nekatolíckych štátoch.

Cieľom propagandy je aktívne ovplyvňovať názory alebo konanie ľudí prostredníctvom šírenia informácií, ktoré môžu mať pravdivý alebo zformovaný obsah. V oboch prípadoch sa však ich autori usilujú pozmeniť myslenie príjemcov. Jej funkcia môže byť mobilizačná, často však slúži ako nástroj, prostredníctvom ktorého sa občan dozvedá, aké správanie sa od neho požaduje. Tým sa propaganda

Previnilé stretnutie myslí

dve-tri orientačné konzultácie... nechal by som ju vyrozprávať... nejaká náboženská skúsenosť? Hriech a odpustenie? ... je to v každom prípade strata, strata predstavy o dieťati, vlastnej budúcnosti spojenej s dieťaťom, treba podporiť proces smútenia... a čo kontrakt, kvôli čomu tá žena vlastne prichádza, tým treba začať... aký je každodenný život s postihnutým dieťaťom, je postarané o jeho aj jej potreby?

Všetkých prekričal silný Freudov hlas: „Vážení, mám dojem, že jednoduchý popis situácie nás zväzda k špekuláciám, každý z nás tvorí vlastný príbeh.“ Prekvapilo ich to. Nie sila hlasu, ani to, že ich bez námahy prekričal, na to si koniec-koncov už dávno zvykli. Prekvapilo ich, čo povedal. Práve on?! Katolícky kňaz zasýčal Špekulant! Mladý vzťahový analytik Lewis Aron sa potešil. Áno, veď toto je práve to, čomu sám verí. Teraz to bolo vidieť naživo. Koľko terapeutov, toľko názorov a toľko príbehov, a potom vraj osobnosť terapeuta nie je dôležitá?!

Rázne zakročenie v každom prípade pomohlo. Prestali sa prekrikovať. Zhodli sa, že o celej situácii veľa nevedia. Nevedia nič o živote tej ženy, o kontexte, do ktorého sa narodilo dieťa. Toto všetko by museli zmapovať a preveriť. Len katolícky kňaz potichu nesúhlasil. Zaujímal ho hriech, ktorého sa žena pravdepodobne dopustila, previnenie voči Bohu a jeho zákonom. Od veľkosti hriechu bude závisieť odpustenie.

Nato sa ozval ten, ktorý bol kedysi hlavným hnutím psychoanalýzy exkomunikovaný, heretik medzi prítomnými Otto Rank: „K pocitom viny a úzkosti vedie najmä uplatnenie vlastnej vôle. Vôľa sa začína ako protivôľa, vyvíja sa v odpore proti matke ako jedna stránka separácie dieťaťa od matky, a pretože vyjadrenie vôle vždy prebieha vo vzťahu k druhému človeku a na jeho úkor, práve preto sa pri uplatnení vôle objavujú pocity viny a úzkosti. Z toho pochádza ten najzákladnejší konflikt, s ktorým zápasíme, konflikt medzi narodením, životom, separáciou a individualitou na jednej strane a závislosťou, splynutím, symbolickým návratom do maternice a smrťou na druhej strane.“

Kohlberg to už nevydržal: „Aj keď to tak nevyzerá, je možné, že všetci hovoria o tom istom svedomí. O svedomí, ktoré ako malý chlapec najskôr rozlišuje len trest a poslušnosť, niečo, čo prichádza zvonku ako reakcia na jeho činy. Tak sa postupne naučí rozpoznať hlasy autorít, naučí sa, čo je to byť správnym chlapcom. To je to štádium, keď sa svedomie najviac podobá tvojmu superegu Sigmund, a pravda, niektorí ľudia sa ďalej nedostanú. Zrelosť svedomia závisí od majiteľa, od jeho rozumovej a kognitívnej výbavy. Aj keď nie vždy.“

Sigmund sa pousmial. „Viktor však ide vo svojom poznaní ďalej.“

Sigmund sa prestal usmievať. „Jeho svedomie sa stalo autonómnym, to je tá posledná záväzná norma

a postrčia, presahujú ďaleko... k hraniciam univerza, klopú na brány nebeské.“

Sigmund sa rozhodol, že skrytý urážku prepočítuje. Vo svojom vysokom veku už má právo na slabší sluch.

Vilnosť vyšla vnivoč, pokračoval sám pre seba Priateľ voľných asociácií.

„Páni, hovoríte krásne a múdro,“ prerušil diskusiu mladý, a preto odvažne vzťahový analytik: „Ale dávno ste stratili pacientku. Uviazli ste vo svojich teóriách ako ryby na suchu. Rozvinuli ste veľa možných právd o príbehu tej ženy. Napadá mi, že neexistuje jediná pravda o realite. Realita

pokojom a odstupom analytika, že sa zaujímajú o jeho subjektivitu.“

„Podľa mojej skúsenosti to tak je. Nerobia tak, len aby v obrane alebo hneve získali navrch nad analytikom, robia to tiež preto, že ľudia potrebujú byť v spojení s druhými ľuďmi tam, kde žijú emočne, kde sú autentickí a plne prítomní. Ak existujú ústa, ktoré hľadajú prsník ako vrodenná schopnosť, som presvedčený, že existuje psychický ekvivalent, t. j. stav mysle, ktorý hľadá iný stav mysle.“

„Nemôžem súhlasiť so všetkým, čo hovoríte, ale páči sa mi predstava akýchsi nevedomých tykadli, ktoré skúmajú psychiku druhého človeka. Lu-

Ak existujú ústa, ktoré hľadajú prsník ako vrodenná schopnosť, existuje aj psychický ekvivalent, t. j. stav mysle, ktorý hľadá iný stav mysle.

je vždy sprostredkovaná rozprávaním, príbeh, ku ktorému dochádza v psychoterapii, je vybudovaný na základe teórie psychoterapeuta. Je to viac naratívna ako historická pravda. Presne tak ako to teraz zaznelo tu. Myslím, že je na mieste pýtať sa nielen, čo pacient potrebuje, ale aj čo môže analytik vedieť. Načúvam vašim teóriám a musím priznať, že som skeptický ohľadom objektívneho, univerzálneho poznania. Musíte uznať, že aj vy ste ľudia, neodpusťte si nepriamu urážku, nevyhnete sa utajovanému hnevu...“

Freud mu skočil do reči: „Vaša mladost a zaujatie ospravedlňujú toto rúhanie. V analýze je nesmierne dôležité zachovať objektivitu a nezaujatost. Len tak dokážete usporiadať zmätok pacientových voľných asociácií a nájsť tie správne interpretácie. Sám musíte podstúpiť dôkladnú analýzu, aby ste získal náhľad na samého seba. Len zrelý, zdravý, dobre analyzovaný analytik dokáže skúmať pacienta s vedeckou objektivitou a odbornou neutralitou.“

„Práve o to ide. Som presvedčený o tom, že osobnosť analytika má oveľa väčší vplyv ako pripúšťate. Môžete sedieť za pohovkou, ale nikdy sa za ňu nemôžete schovať. Zdá sa mi dôležitým urobiť krok od pozitivizmu ku konštruktivizmu – od viery vo vplyv teórie analytika ku vnímaniu vplyvu jeho osobnosti na terapeutický proces. Človeku trvá, kým pozná druhého človeka a v správnej interpretácii terapeut odhaľuje aj to, že je človekom. Rigidné pridržanie sa teórie môže prekážať hlbšej angažovanosti s pacientom. Prečo nevyužiť subjektivitu analytika na porozumenie pacientkinej skúsenosti?“

„To by však znamenalo uznať, že pacienti hľadajú informácie o vnútornom svete analytika. Že pátrajú po tom, čo sa skrýva za profesionálnym

dia sa prirodzene zaujímajú o druhých ľudí. Ako v detskej hre na čmáranie. Dieťa nakreslí čiaru a ja ju doplním. Čia je to čiaru – moja alebo dieťaťa? Možno ani interpretácia nepochádza od analytika ani od pacienta, skôr sa objavuje v prechodnom priestore medzi nimi,“ doplnil svoju čiaru k diskusií Winnicott.

Debata sa rozprúdila, muži sa preli, spochybňovali, argumentovali, niekedy obviňovali a doťahovali. Intelektu priadli blahom. Presne toto potrebovali.

Časom si jediná žena medzi prítomnými začala robiť starosti. Postupne sa míňal priestor, ktorý mali určený a diskusia stále vreľa, ani náznak vyčerpania, skôr naopak, otvárali sa nové a nové témy. Žena, ktorej sa narodilo postihnuté dieťa, sa stratila úplne, z času na čas sa ju síce mladý vzťahový analytik pokúšal nájsť, ale kolegovia ho ľahko zviadli na iné chodníčky. Autorke to neprekážalo, zaujímal ju psychologické prostredie viny a spôsob, akým terapeuti pracujú s klientovým vyjadrením viny, chcela vedieť, čo podľa nich prináša pocit viny do života človeka. Trošku ju mrzelo, že debata je príliš akademická, málo sa dotýkali reality každodenného života. Nečakala, že sa dohodnú, v tom bola realistka. Ako ich však, plných vášne, nasmerovať k záveru?

Problém sa vyriešil sám, ako to často býva, keď je človek dostatočne trpezlivý. Minulo sa víno a s ním aj hnací motor tejto diskusie.

Keď vyprázdnil poháre, pobrali sa na odchod. Vzrušujúci večer a stále si vedeli pozrieť do očí.

Oheň dohorela, už len kde-tu sa ozvalo prasknutie. Miestnosť bola opäť prázdna, spokojná odišla aj autorka. Len Priateľ voľných asociácií dokončil myšlienku. Ovínená vínom vinila vina vinič z vilnosti – vyšla navnivoč.

Petra Zemanová

- ▲ Aron Lewis
- ▲ **Setkání myslí**
- ▲ Preklad
- ▲ Hana Drábková
- ▲ Triton 2006
- ▲ 357 strán
- ▲ 619 Sk

- ▲ Marta Kocvrlichová
- ▲ **Vina**
- ▲ Triton 2006
- ▲ 366 strán
- ▲ 475 Sk

Podľa Freuda je v analýze nesmierne dôležité zachovať objektivitu a nezaujatost. Len tak dokážeme usporiadať zmätok pacientových voľných asociácií a nájsť tie správne interpretácie. Sám analytik musí podstúpiť dôkladnú analýzu, aby získal náhľad na samého seba.

„Vina, vážení,“ ujal sa slova opäť Freud: „to sú internalizované hlasy otca, rodičov. To najsilnejšie, čo nám z nich zostalo. Vnútorný hlas všetkých autorít v našom živote pretavený do jedného – toto sa má a toto sa nesmie.“

Ovínená vínom vinila vina vinič, zašveholil Priateľ voľných asociácií. Nik ho nepočúval.

„Ak tomu rozumiem,“ nadviazal morálny teológ na Freuda, „hovoríte o svedomí. Svedomie je funkciou celej osobnosti. Žiadny rodičia. Je miestom, kde sa človek stretáva s Bohom. Z tohto hľadiska je poslednou záväznou normou. Tou najintímnejšou. Len ja a Boh.“

„A cirkev, vážny?! Azda ste zabudli na svojho chleboďarcu?“ katolícky kňaz sa pobúrene nadvihol z kresla. „Kto pomôže hriechnej duši sa opäť nájsť, poznať hĺbku svojho činu a nájsť cestu k odpusteniu, očisteniu ak nie my, pastieri duše, spovedníci?!“

„To je práve to, o čo sa všetci usilujeme,“ zapojil sa Viktor Frankl. „Nájsť opäť rovnováhu medzi minulosťou a budúcnosťou, medzi tým, čo sa stalo, a nutnosťou žiť ďalej. Nájsť zmysel v kríži, ktorý nesiem. Sú rôzne cesty k očisteniu a rôzne slová pre pocit previnenia. Vina je blízkou priateľkou úzkosti. Len slobodnú bytosť môže trápiť úzkosť a jedine bytosť, ktorá je zodpovedná, môže byť vinná. Z toho plynie, že bytosť, ktorá je obdarená slobodou a zodpovednosťou, je odsúdená na to, aby prežívala úzkosť a vinu. V rozhovore so svojim svedomím – v tomto najintímnejšom rozhovore, aký vôbec existuje, jej robí partnera jej Boh.“

morálnej teológie. Umĺknu hlasy autorít a človek sa započúva do hlasov ľudí, nie ľudstva, snaží sa v nich nájsť odpovede na svoje otázky, hľadá a nachádza, hľadá a nenachádza, neustále sa pýta a tvorí odpovede. Odpovede prestávajú byť pravidlami a záväznými normami, už nie sú tvrdými hlasmi autorít, nepočuť v nich plesknutie biča, sú mäkké a poddajné, pohľadia

René Peňa, Bez názvu, zo série „Rituály“, 1992

Ťažkosti s génom

- Ernst van de Wetering, Jan Kelch (ed.)
- Rembrandt. Genie auf der Such
- Du Mont Köln / Staatliche Museen Berlin 2006
- 39 Euro

- Holm Bevers
- Die Zeichnungen im Berliner Kupferstichkabinett
- Hatje Cantz Ostfildern / Staatliche Museen Berlin 2006
- 39,80 Euro

Kritický dejepis umenia sa už dávno rozlúčil s „umeleckým génom“, tým bližšie nedefinovaným, no zjavne o to atraktívnejším gigantom svetovej civilizácie (najmä tej západnej). Preto Hľadajúci génius – podtitul knihy a výstavy akoby na nás dýchol z minulých čias, akoby nás chcel presvedčiť o niečom, čomu už ani jeho autori neveria, hoci aj ide priamo o Rembrandta Harmenszoon van Rijna.

Alebo je to inak: Nepočuli sme to slovo v poslednom čase akosi často? Nekona sa napríklad v Düsseldorfe práve teraz výstava s podtitulom Po stopách génia, venovaná inému veľikánovi – Caravaggiovi? Nelákala dokonca Bratislavský hrad v lete na výstavný blockbuster faksimile Leonardovho kódezu Atlanticus s podtitulom Zvedavý génius? Pátos nad pátos...

V skutočnosti ide o muzeálny marketing, čoraz bližší vyprázdnenej rétorike médií, a – ako sa dalo čakať – ani floškula „hľadajúci génius“ nám o Rembrandtovi veľa nepovie. Na rozdiel od jeho výstavy v Rembrandthuis v Amsterdame a v Gemäldegalerie Berlin. Kto by však chcel nielen vidieť, ale aj vedieť, tomu je určený katalóg, v Berlíne dokonca hneď dvojica katalógov k trom výstavám – centrálnu expozíciu maľby totiž sprevádzali výstavy kresby a grafiky z tamojšieho Grafického kabinetu.

Medzinárodná umeleckohistorická obec sa na „Rembrandtov rok“ starostlivo pripravovala, dokonca aj Slovenská národná galéria chce na jeho sklonku prezentovať výstavu holandského umenia, vrátane niekoľkých Rembrandtových grafických listov a obrazov. Výstava v Amsterdame a v Berlíne však bola tým hlavným podujatím, ktoré odbornej aj laickej verejnosti pripomenulo 400. výročie narodenia umelca, ktorý – hádam len v konkurencii s Johannesom Vermeerom – azda najdokonalejšie spĺňa predstavu maliara holandského „zlatého veku“.

Výstava maľby v efemérnych halách tzv. Kulturfóra v Berlíne mala všetko, čo sa od nej očakávalo: prvotriedne artefakty z desiatok svetových inštitúcií, profesionálne (hoci trochu nudne) koncipované sprievodné texty, konzervatívny výstavný dizajn s výkonným osvetlením a – zástupy návštevníkov pred pokladňami. A teda aj jej katalóg

nemôže po kratších úvodných textoch začať nič iné, než hutná biografia (Ernst van de Wetering), kombinujúca udalosti zo života umelca s jeho zámermi a jednotlivými žánrami jeho diela – našťastie bez toho, aby čitateľovi vnucovala príliš chronologickú perspektívu alebo „umelecký vývin“ v rámci životopisu.

Keďže jednou z najdôležitejších tematických oblastí Rembrandtovho umenia je kresťanská ikonografia, ďalšia esej (Volker Manuth) analyzuje vzťah medzi konfesiou a umením – zďaleka nie tak jednoznačný, ako by sa mohol javiť na prvý pohľad. Sama maliarova konfesia totiž nie je nijako historicky doložená. Spôhlavo sa vie len to, že bol protestant, zároveň však je nepravdepodobné, že patril medzi menonitov (jednu z početných radikálnych vetiev reformovaného kresťanstva), tak ako nie je isté, či svoje vyznanie vôbec praktizoval. V literatúre bol kvôli inováciám biblických výjavov často považovaný za protiklad k Rubensovi, pochádzajúce mu z katolíckych oblastí dnešného Belgicka. No i Rembrandtovo náboženské scény čerpajú z katolíckej ikonografie. Zaujímavá je však táto otázka až na pozadí rozmanitých konfesií Rembrandtových zákazníkov, niektorých sprostredkovaných obchodníkom Hendrickom Uylenburghom (ktorý bol menonit). V nábožensky pestrej a relatívne tolerantnej atmosfére holandského 17. storočia sa tak Rembrandt javí síce ako veriaci človek, no zároveň pragmatický umelec, stojaci mimo aktuálnych náboženských sporov.

Posledné desaťročia sú – nie bez vplyvu postmodernej skepsy – v metodike akademického dejepisu umenia poznačené skôr kritickým odpisovaním diel, než novými atribúciami známym umelcom. Niekoľko čerstvých atribúcií priamo Rembrandtovi je preto dosť veľkým prekvapením amsterdamsko-berlínskeho projektu. Jedna z nich je Mélancolie z Múzea krásnych umení v Lille, donedávna považovaná za maľbu Pietera Coddeho, Rembrandtovho súčasníka a priateľa. Bernhard Schnackenburg obraz v samostatnej kapitole prezentuje ako satirické dielko mladého Rembrandta približne z roku 1628.

V takmer monochrómnom prostredí bližšie ťažko definovateľnej miestnosti vidíme sediaceho mladého muža

Hľadajúci génius – podtitul knihy a výstavy akoby na nás dýchol z minulých čias, akoby nás chcel presvedčiť o niečom, čomu už ani jeho autori neveria, hoci aj ide priamo o Rembrandta Harmenszoon van Rijna.

v uvoľnených šatách s fajkou vo vrecku, laktom opretého o masívny stôl. Na stole klobúk, niekoľko kníh, jedna z nich otvorená vo forme obrovského foliantu – akoby zívala na mladíka, opretého ako-tak o roh stola a zrudene sa dívajúceho na pozorovateľa obrazu. Kompozičným protikladom laktá je vystretá pravá noha, motív nevyhnutný už kvôli dôveryhodnej rovnováhe postavy, niekoľko – ako si pozorovateľ všimne pri detailnejšom pohľade – stoličke chýba štvrtá noha.

Čo je vlastne posolstvom tejto vratkej pózy? Je to naozaj jedna z početných metafor melanchólie, na čo by okrem neprítomného výrazu mladíka odkazovala jeho podopretá hlava, už od slávnej Dürerovej medirytiny akoby jej závažný atribút? Alebo bol intenciou maliara skôr ironický komentár intelektuálneho života, vyjadrený v labilite sediaceho muža, v prázdnom priestore sa opierajúceho len o roh stola? (Navyše, ide o typ tzv. pokladničného, rozhodne nie písacieho stola!) V katalógu je pre obraz navrhnutý tiež alternatívny titul: Student s fajkou vedľa stola s knihami, resp. Smutný študent. Okrem toho je

tu maľba zasadená do kontextu tvorby hneď niekoľkých Rembrandtových súčasníkov (vrátane Coddeho), v ktorom údajne zohrala úlohu východiskového obrazu pre neobyčajný umelecký dialóg. Popri alegorických odkazoch jeho jednotlivých diel k intelektuálnej činnosti, študentskej existencii, ba dokonca k povolaniu umelca ako takému, sa ich leitmotívom stala najmä paródia spomenutých oblastí. Neobyčklý je už „súkromný“ charakter všetkých obrazov tejto skupiny, určených viac-menej pre umelcov samotných.

A predsa má navrhnutá interpretácia určité slabiny. Problémom, ktorý bolo treba prekonať hneď na začiatku, je minimum porovnávacieho materiálu v Rembrandtovom oeuvre, lebo popri portrétoch, historickej maľbe a náboženských námetocho v ňom žánrové maliarstvo zohralo len periférnu rolu. Taktiež nemusia mať jednotlivé motívy predpokladanú metonymickú hodnotu: Pri výklade pozadia maľby sa Schnackenburg napríklad pokúša starostlivo znázorniť diery a jeden kliniec v stene vysvetliť ako symbolický odkaz k „štúdiu zavesenému na kliniec“. Podľa dobových prameňov mal totiž i mladý Rembrandt viac-menej z donútenia svojich rodičov podstúpiť tortúru štúdia latinčiny a literatúry. Avšak, v porovnaní so žánrovými obrazmi už spomenutého Jana Vermeera to boli práve podobné stopy na stenách interiérov, ktorými ich Vermeer zámerne demaskoval ako ateliérové kompozície. Vytvárali teda akýsi artifičný odstup od príliš „žánrovej“ interpretácie (ako spontánneho zachytenia určitého momentu, napríklad nalievania mlieka v kuchyni), ale zároveň aj odstup od príliš „symbolického“ výkladu (ako napr. personifikácie niektorej z vlastností, určitej náboženskej myšlienky etc.). Táto výhrada by síce bola v súlade s diskurzívnou funkciou Rembrandtovho obrazu (od umelca pre umelcov), zároveň však nabáda ku kritickému odstupu od silnej porcie interpretačnej fantázie.

O mnoho pevnejšie kontúry, už vzhľadom na mýtus „umeleckého génia“, poskytuje štúdiu Rembrandtovej maľby kapitola venovaná praxi kopírovania v jeho ateliéri (Michiel Franken). Za zmienku stojí najmä celé spektrum jeho spôsobov (kópia, napodobnenina, čiastočná kópia, variant, kresba podľa maľby a pod.), ale aj jeho funkcií (výu-

so za pochované. A pritom je to práve tento subjektívny štýl rozprávania, ktorý akosi prirodzene vytvára most k vedecky len ťažko definovateľným aspektom Rembrandtovho vitálneho umenia – bez toho, aby upadal do vulgárnej „dojmológie“. Keď totiž autor popisuje účinok „telesne vnímaných pohybov ruky maliara“, ale aj „obrazom prebudenej ilúzie ako výsledku nespočetných navzájom prepletených rozhodnutí a činností“, akoby rekonštruoval (a verbalizoval) spontánny zážitok diváka maľieb. A je len pridanou hodnotou jeho textu, že pritom otvára oči i pre fenomény mimo maliarstva: „Prostredníctvom každodenného vnímania skutočnosti okolo nás sa stávajú podivne tolerantnými, ak nie priam povrchnými, pretože sme zvyknutí zvyšok obrazu skutočnosti doplniť len na základe niekoľkých odkazov. Ak by sme to nerobili a namiesto toho by sme vnímali všetko podrobne, čoskoro by sme zošaleli.“ Pozoruhodné, ako čerstvo niekedy dokáže zapôsobiť práve tá najkonzervatívnejšia z esejí podobného súboru textov...

Inú, takpovediac „znaleckú“ oblasť záujmu prezentovala výstava Rembrandtovej kresby zo svetoznámej

Posledné desaťročia sú – nie bez vplyvu postmodernej skepsy – v metodike akademického dejepisu umenia poznačené skôr kritickým odpisovaním diel, než novými atribúciami známym umelcom. Niekoľko čerstvých atribúcií priamo Rembrandtovi je preto dosť veľkým prekvapením amsterdamsko-berlínskeho projektu.

zbierky Kupferstichkabinetu Berlin, ku ktorej pri tejto príležitosti vydali nový kritický katalóg z pera Holma Beversa. Ak by laik pri porovnaní oboch výstav ani na chvíľu nezapochoval o atraktivnosti maliarskej expozície, prezentácia kresby Rembrandta a jeho žiakov bola pre historikov umenia paradoxne objavnejšia. Nielen preto, že originály na papierovom nosiči sa z konzervátorských dôvodov vystavujú len výnimočne, ale najmä pre takmer zmyselnú príťažlivosť Rembrandtovej spontánnej kresby. Táto bola pôvodne málokedy zamýšľaná ako návrhová štúdia pre obrazy; omnoho častejšie slúžila na roz-

pracovanie tzv. obrazových ideí – ako prostriedok umeleckého štúdia. Z tohto vyplýva aj rad metodických problémov pri atribúciách, keďže súčasťou už spomínanej dielenskej prevádzky bolo u Rembrandta, resp. jeho žiakov a pokračovateľov aj napodobňovanie majstrovho rukopisu. Katalóg k výstave nie je nijakou napínavou lektúrou, ale už fakt, že v ňom z pôvodných 80 kresieb kritickému súdu súčasných umeleckohistorických metód odolalo len 55 „vlastnoručných Rembrandtov“, svedčí sám za seba. K jeho najpútavejším časťami teda paradoxne patrí argumentácia v kapitole Kresby žiakov a pokračovateľov.

Napokon, je v podstate jedno, či Rembrandta za umeleckého génia považujeme alebo nie. Táto nálepka nič nezmení na našom pohľade na jeho maľby, kresby alebo grafiky. Nanajvýš by človek mohol byť skeptický, ako veľa (alebo málo) na ňom môžu zmeniť podobné knihy, keďže ich počet v prípade „géniov“ typu Rembrandt, Leonardo či Caravaggio dosahuje v OPAC vyhľadávateľných dobrých knižnic neraz stovky titulov. Z marketingového hľadiska teda len udržujú vysokú hodnotu značky, z obchodného ju ešte zvyšujú (aspoň

teoreticky – keďže maľby a kresby týchto majstrov sú na reálnom umeleckom trhu absolútnou vzácnosťou). V oblasti náročnejšej histórie umenia však čitateľov (a návštevníkov výstav) učia vnímať historické obrazy ako súčasť jedinečnej kultúrnej situácie. S prekvapivo konzervatívnymi kritériami ako kvalita, talent alebo imaginácia, a pritom s vítanou dávkou kritickosti, však obe knihy predstavujú najmä užitočných sprievodcov po diele jedného z najznámejších európskych umelcov 17. storočia.

Dušan Buran

Rembrandt van Rijn: Smutný študent. Okolo 1628. Lille, Musée des Beaux-Arts. Foto katalóg

Cesta ako príbeh

- ▲ Jaroslav Rudiš, Peter Pýcha
- ▲ **Léto v Laponsku.** Divadelní roadstory o dlouhé cestě na sever
- ▲ Labyrint 2006
- ▲ 87 strán
- ▲ 205 Sk

- ▲ David Jan Žák
- ▲ **Axe Africa**
- ▲ Labyrint 2006
- ▲ 152 strán
- ▲ 195 Kč

- ▲ Marlene Streeruwitz
- ▲ **Entfernung**
- ▲ Fischer Verlag 2006
- ▲ 475 strán
- ▲ 19,19 Euro

Zaujímajú ma ľudia, ktorí deň čo deň cestujú medzi Bratislavou a Viedňou. Odkedy existuje rýchle a pohodlné vlakové spojenie, je takéto každodenné cestovanie výhodnejšie, ako platiť drahé nájomné a vymeniť známe domáce prostredie za neznámu cudzinu. Lebo tak by to muselo byť, keby sa do Viedne definitívne presťahovali. Vlaky sú plné „pendlerov“. Ľudí, ktorí sa už na stanici ráno čo ráno veselo pozdravia, vo vlakoch si sadajú na svoje miesta, majú svoj žargón, svoj okruh problémov, o ktoré sa s nikým iným nedelia. Cieľom tejto cesty nie je premiestniť sa z jedného miesta na druhé. Nejde len o nepríjemné prekonanie nutnej vzdialenosti. Títo „pendleri“ nie sú turisti cestujúci autobusom do prímorského letoviska, z ktorých si sota niekto niekoľkodňový pobyt v autobuse vychutnáva. Nie sú to ani ľudia, čo ráno čo ráno cestujú do práce mestskou dopravou. Z „cestujúcich“ sa stali „cestovatelia“. Ak komunitu slovensko-rakúskych „pendlerov“ poznáme, vieme, že cesta vlakom má pre mnohých zásadný význam. Pre ľudí, ktorí nie sú „doma“ ani na jednej strane, sa priestor vlaku stáva domovom. Keďže svet „pendlerov“ je rozdelený na „tu“ a „tam“, pričom ani „tu“, ani „tam“ nemajú pocit celistvého domova, tvoria si tretí svet, svet vlaku, obývaný ľuďmi s rovnakou skúsenosťou. Cesta sa tak paradoxne mení na niečo statické a stále. „Pendleri“ nechodia do vlaku cestovať, ale, naopak, po celom dni cestovania aspoň chvíľu necestovať. Títo „pendleri“ ma zaujímajú, lebo relativizujú jednu z najpoužívanejších metafor, metaforu cesty. „Cesta“ by mala symbolizovať vytrhnutie sa zo známeho. Zdalo by sa, že sa vydávame na cestu, aby sme odišli z domova a objavili vzdialenú, neznámu cudzinu. Cesta sa však sama osebe mení na domov. Hranice medzi cestou, cudzinou a domovom sú nejasné. Cestovanie a necestovanie sú nerozlišiteľné. Všetky tri knihy, o ktorých píšem, spája téma cesty. Cesta hlavnej hrdinky románu Marlene Streeruwitzovej do Londýna, kde prežije teroristický útok z jari minulého roku, osudná cesta Jakoba a Svetlany z Prahy do južných Čiech, na ktorej sa zra-

zia dva protiúdeje vlaky, v románe Davida Žáka a cesta Leoša a Lucie do Laponska, na ktorej sa odhalia boľavé nešťastia z minulosti, v divadelnej hre autorskej dvojice Rudiš a Pýcha.

Hlavnou hrdinkou románu Marlene Streeruwitzovej Entfernung (Vzdialenosť) je štyridsaťdvaročasná Selma, ktorá sa po rozchode so životným partnerom a po strate zamestnania vydá na dvojdňovú cestu do Londýna. Cieľom cesty je nielen predstaviť nový projekt známemu divadlu a získať tak späť prácu, ktorá prináša finančnú istotu, a, pre Selmu predovšetkým, návrat do sveta, do ktorého patrí. Cesta má byť aj útekom z predchádzajúceho života. Zo života s Antonom, ktorý má dieťa s inou ženou, ktorá Selmu vymkla z jej vlastného bytu. Selma si od cesty sľubuje opätovné začlenenie sa do štruktúry, z ktorej vypadla. Možnosť nabráť druhý dych a začať ešte raz. Už názov príbehu – Vzdialenosť – odkazuje na cestu. Navyše je názov Vzdialenosť odkazom na nepreklenuteľnú vzdialenosť medzi Selmou a všetkými ostatnými. Selma je vo svojom smútku sama a na všetkých ľuď sa pozerá ako cez sklo.

Opis tejto dvojdňovej cesty tvorí dej takmer päťstostranového románu rozčleneného na tridsaťjeden pätnásťstranových kapitol. Autorka, ktorá knihu v septembri predstavila na verejnom čítaní vo videnskom knižkupectve Thalia, vysvetlila, že takouto výstavbou chcela dosiahnuť možnosť čítať text v reálnom čase. Čas, za ktorý tak čitateľ román prečíta, zodpovedá približne románovému plynutiu času. Zámerom autorky tak bolo napísať anti-mediálny román, ktorý by na rozdiel od médií, v ktorých sa obrázky rýchlo menia a v ktorých všetko bliká a nasleduje za sebou v nesledovateľne rýchlo slede, odrážal skutočné plynutie času. Aj s trýznivosťou, ktorú so sebou prináša. Selma je totiž, ako všetky Streeruwitzovej hrdinky, postavou v kríze. Selmin život v Streeruwitzovej podaní je reťazením strát. Straty vzájomne súvisia a priťahujú sa ako magnety. Spolu s partnerom a s prácou, dvoma základnými kameňmi občianskeho života, stráca oprávnenie existencie ako takej a po retazi neočakávaných absurd-

Cesta by mala symbolizovať vytrhnutie sa zo známeho. Zdalo by sa, že sa vydávame na cestu, aby sme odišli z domova a objavili vzdialenú, neznámu cudzinu. Cesta sa však sama osebe mení na domov.

ných situácií, ktoré ju v jedinú londýnsku noc stretli, sa stáva takmer bezdomovkyňou, ktorú nechcú vpustiť do ligotavých obchodov. Pre Selmu je cesta, podobne ako pre mnohých „pendlerov“, náhradným domovom. Keďže žiadny iný domov nemá, lebo svoj domov stratila, vydáva sa na cestu, ktorá sa stane jediným, čo v jej živote nie je provizórne.

Mnohé literárne „cesty“ sa končia nešťastím. Dopravné nehody sú obľúbeným riešením príbehov. Niekoho, kto práve vykročí „na cestu“, často zrazí auto. Aj Selmina cesta sa končí dvojnásobným nešťastím. Jednak sa po niekoľko stostranom gradovaní stretáva s režisérom, ktorý jedinou vetou Selmin projekt odmieta. Táto veta pôsobí ako čelná zrážka vlakov, ktorá raz navždy zabráni, aby sa ktokoľvek dostal do cieľa cesty. Druhé nešťastie, ktoré Selma na ceste zažije, nie je symbolické. Stane sa účastníčkou teroristického útoku v londýnskom metre. Síce sa zachráni, ale mestom sa ďalej prechádza s krvavou a sadzami začernenou tvárou, namiesto plánovaného znovunadobudnutia dôstojnosti upadá hlbšie, ako kedysi bola. Nešťastie teda síce na prvý pohľad nepredstavuje v Streeruwitzovej príbehu klasickú tragédiu, predsa je však symbolom prechodu z jedného sveta do druhého. Síce nie zo sveta živých „na druhý svet“,

Arno Rafael Minkinen, Autoportrét, Narragansett, Rhode Island, 1973

ale zo sveta umyťých, naraňajkovaných, zamestnaných a v partnerstvách žijúcich poriadnych občanov, do ktorého Selma ešte nedávno patrila, do sveta špinavých a osamelých ľudí bez peňazí a bez zamestnania, do ktorého sa počas celého príbehu nebadane sunie.

K myšlienke nešťastia som ako čitateľka nedôverčivá. Aj v Streeruwitzovej príbehu sa mi zdá, že by mal dosť sily aj bez tejto záverečnej hyperbolizácie. Ak odhliadnem od silného feministického podtónu príbehu autorky, ktorá sa vo všetkých svojich dielach, románoch rovnako ako v divadelných hrách a teoretických spisoch, k feminizmu otvorene hlási, je opis Selminej cesty do Londýna majstrovským opisom smútku. Už len predsavzatie opisovať udalosti v ich reálnom trvaní sprostredkúva čitateľovi zážitok trýznivo pomalého plynutia času charakteristický pre depresiu. Selmina „cesta“ je vynútená. Selma, ktorá nemá domov, ho musí hľadať „na ceste“. Autorka rozoberá Selmin život počas dvoch dní na najmenšie úkony, čo odráža neútechajúcu introspekciu, nemožnosť vystúpiť zo seba, prežívať čokoľvek iné ako

dobúda či objavuje v sebe schopnosť vidieť budúcnosť, takže Svetlanino nešťastie niekoľkokrát nejasne predpovedá a svoju beznádej celý čas anticipuje. Kniha je tak zmesou banálnych a úsmevných príbehov zo študentského života a temných, halucinačných vhládov do zászvetia a záhrobia, ktoré najmä Jakobovi, ktorý ich vníma najbezprostrednejšie, naháňajú strach. Cestami sa to v príbehu len tak hemží a žiadna z nich nie je šťastná. Jakobova matka sa v mladosti vydáva na cestu do

neho kruhu a stopujú do Laponska, je jeho druhou osou niekoľko retrospektív, v ktorých sa čitateľ/divák dozvedá, ako majiteľ bytu, ktorý Lucii zanechá jej matka, žiada od Lucie buď peniaze, alebo niekoľko spoločne strávených nocí. Až v poslednom výstupe sa ukáže, že týmto obchodníkom s nehnuteľnosťami je Leošov otec. Hoci sa celá nepríjemnosť nakoniec utrasie, Lucia s Leošom bývajú pod jednou strechou a Leošov otec dlh sám splatí, ostáva hlavou témou spracovanie tohto „nešťastia“.

Spoločnou rečou si „pendleri“, vytrhnutí z možnosti žiť „doma“, vytvárajú nový „domov“ ohraničený nielen pohyblivými stenami vlaku, ale aj vlastným jazykom, ktorý ku každému poriadnemu domovu patrí. Tak ako sa všetci hrdinovia spomínaných kníh vydávajú na „cestu“ len z potreby nájsť dávno stratený, nevyhnutný „domov“.

Švédsko. Zaľúbená do úspešného novinára odchádza z domova na cestu, na ktorej si má vytvoriť nový domov, ktorý sa celkom zrúti. Jej syn Jakob, polovičný Švéd, sa nakoniec vracia tam, odkiaľ jeho mama odišla. Svetlana je dcérou neúspešnej herečky, ktorá sa snaží naplniť dcériným prostredníctvom vlastné nenaplnené ambície. Potom, ako Svetlanu znásilní jeden z matkiných kolegov, uteká Svetlana kade ľahšie. Na umeleckú školu do Prahy a nakoniec odíal na prázdniny s Jakobom. Na poslednú cestu, ktorá jej priniesie finálne nešťastie. Aj Jakob cestuje. Cestuje medzi dvoma svetmi, ktoré sa stretávajú na ploche zrkadla v kúpeľni spoločného podnájmu. Zo všetkých možných zobrazení nešťastia, pri ktorých zahynie jeden z protagonistov, klasicky jeden zo zaľúbenej dvojice, sa mi Žákovu riešenie zdá jedným zo šťastnejších. Celý príbeh, či všetky príbehy, ktoré sa splietajú v knižke, sú natoľko temné, že ich vyústenie do tragédie je takmer jediným záverom, ktorý čitateľove očakávania naplní. Kým Streeruwitzovej príbeh si záver v horiacom tuneli londýnskej podzemnej dráhy nevyžadoval, zdá sa – hoci banálne – vlakové nešťastie v Žákovom príbehu viac namieste.

Aj v divadelnej hre Jaroslava Rudiša a Petra Pýcha Léto v Laponsku je centrálnou situáciou cesta. Tentoraz autori príbeh sami charakterizujú ako road story a explicitne tak cestu stavajú do jeho stredu. Za zmienku stojí, že Jaroslava Rudiša pozná čitateľ najmä vďaka románu o dopravných prostriedkoch a o cestovaní. Z príbehu Nebo pod Berlínom, venovanému berlínskemu metru. Hlavnými postavami divadelnej hry je opäť mladý ľúbostný pár, Leoš a Lucia. Kým jednou vetvou deja je príbeh cesty, v ktorom Leoš s Luciou stoja na diaľnici neďaleko polár-

Zaujímajú ma ľudia, ktorí cestujú. Vydajú sa na cestu, lebo ich domov omrzela alebo ho stratili. A ktorí nakoniec nerobia nič iné, len sa prostredníctvom cesty snažia postaviť nový domov. Domov ohraničený napríklad rečou. Rovnako, ako v Streeruwitzovej románe hrá dôležitú úlohu reč (viedenský dialekt, prízvuk cockney, nemčina a angličtina všeobecne), tvoria si aj bratislavsko-viedenský „pendleri“ svojí slovník, ktorý predstavuje novonájdený „domov“ vlaku. Sú slová, ktoré jednoznačne patria k pôvodnému slovenskému domovu, ktorý však opustili a ktorý pre nich v pôvodnej forme už neexistuje. Sem patrí napríklad „kofola“, nápoj, ktorý v Rakúsku nie je a ktorý konotuje bezstarostné zmätené Slovensko. Slovensko, v ktorom sa chodí na bicyklové výlety, pije kofola, smeje, zabúda na starosti. Alebo slovensko-nemecké slová, ktoré azda predstavujú pokus zlúčiť tieto dva svety (aspoň) na úrovni reči. Príkladom je veta „ja to nešafnem“, pričom slovo „šafnúť“ pochádza z nemeckého „schaffen“ (stihnúť, zvládnuť). Rakúsko je krajina, v ktorej treba „stíhať“ a „zvládať“, na rozdiel od Slovenska, kde sa pije „kofola“. Tieto iné aj bežne používané slová nadobúdajú nový zmysel, prinášajú nové asociácie. Nakoniec existujú slová viazané na svet vlaku. Napríklad „pasovací“ ako príslušníci pohraničnej polície, ktorí vo vlaku kontrolujú pasy. Spoločnou rečou si „pendleri“, vytrhnutí z možnosti žiť „doma“, vytvárajú nový „domov“ ohraničený nielen pohyblivými stenami vlaku, ale aj vlastným jazykom, ktorý ku každému poriadnemu domovu patrí. Tak ako sa všetci hrdinovia spomínaných kníh vydávajú na „cestu“ len z potreby nájsť dávno stratený, nevyhnutný „domov“.

Svetlana Žuchová

myslím si, že...
/ Daniel Pas-
tírčák

Luboš Bendzák:
Poloha plodu
a iné básne

romboid špeciál / Ján Stacho (1936 až 1995)

Andrea Bokníkova – Tóthová:
Ján Stacho (Životopis básnika, niekoľko nových, doteraz neznámych informácií a stručný prehľad jeho tvorby)
Ján Zambor: Interpretácia básne Jána Stacha Svadobná cesta (K básnikovmu nedožitému životnému výročíu)
Marián Kubica: Svadobnou – cestou necestou – Jána Stacha...
Ján Stacho: Tri augustové básne
Ján Buzássy: Viacej známkov geniality |
Jozef Mihalkovič: Plnokrvník v plnom trysku
Lubomír Feldek: O polemike medzi Osamelými bežcami a Jánom Stachom
Ivan Štrpka a Ivan Laučík: Mr. Stryax (vtedy)
Ján Litvák: Indický Stacho
Július Vanovič: Antidialog s Jánom Stachom
Jozef Leikert: Zaštopkané ráno (3x Jánovi Stachovi)

rodinné striebro

Ján Milčák: Kráľ metafory, metafora kráľa

Daniela Kapitánová: Höfferling, dole v Bavorsku (próza)
Etelá Farkašová: Kto sa ne/bojí Virgínie Woolfovej? (esej)

tmavá komora

Albert Marenčin: Potvrzovanie starých právd

anketa časopisu romboid
Ján Štrasser

Július Vanovič: Listy z môjho dvora

voľným okom

Juraj Mojiš: O Ukrižovanom kríži
Rudolfa Sikoru a trochu aj o symbole (kríž)

Jozef Leikert: Hroby v Lukovištiach

recenzie

Peter Darovec: Náš svet predčerajška (Michal Habaj: Druhá moderna)
Mila Haugová: Dve knihy pamätí (Jehuda Lahav: Zjazvený život; Ivan Kadlečík: Žit sa dá len autobiograficky)
Miloslava Kodoňová: Črepinový súd nad Tomášom Petřivým (Tomáš Petřivý: Hra o všetko)
Ján Gavura: Slovenské Písanie, poľské Písanie (Antológia slovenskej poézie)
Marián Kubica: Budmerice –
– Tajo(zlo?)mný ostrov

cool/túra

Miloslava Kodoňová: Mne jeden, tebe jeden
Rastislav Salay: Nové svetlo v budúcnosti nezorientovaných hlupákov

úklady jazyka alebo slovgličina

Pavel Branko: O nemožných veciach myslieť, sám seba šialiti

z poznámok Ivana Žuchu

z voľnej nohy Dušana Mitanu:
Bláznivé zápisky

Bezplatný katalóg Knižného klubu, ako aj staršie čísla časopisu **Knihy & spoločnosť** si môžete objednať:

Knížny klub Legenda
Hlavná 87/49
925 28 Pusté Úľany

031 / 784 53 15

031 / 784 53 14

mail@kniznyklub.com

Zločin a trest v Benátkach

Benátky sú pre bežného turistu romantickou kulisou pre príbehy letných lások. Ale hoci sa to možno na prvý pohľad tak nezdá, aj v Benátkach sa ľudia rodia, umierajú a medzitým tam žijú a chodia do školy alebo do práce a majú svoje miesto v spoločenskom rebríčku, vlastnia a sú vlastnení, milujú sa a nenávidia a občas sa aj zavraždia.

Donna Leon
Blood From
A Stone
Penguin Group
2006
384 strán
7,99 USD

Donna Leon
Uniform Justice
Penguin Group
2004
295 strán
7,99 USD

Donna Leon
A Noble Radiance
Penguin Group
2004
270 strán
7,99 USD

V osemdesiatych rokoch sa do Benátok prisťahovala zrelá dáma, narodená v USA s írskymi a španielskymi predkami, Donna Leon. Začala učiť angličtinu na benátskej univerzite a písať detektívky. Od roku 1992 vydá každý rok jednu. To, čo majú spoločné, sú Benátky, commissario Guido Brunetti, jeho rodina a kolekcia miestnej questury. Donna Leon píše vo svojom rodnom anglickom jazyku, ale niektoré slová necháva v taliančine. Po-

Detektívky sú vlastne rozprávky pre dospelých. Očakávame, že po mnohých peripetiách bude Zlo odhalené a po zásluže potrestané. Donna Leon nám takúto katarziu neposkytne. Páchatelia sú príliš vysoko – či už v rebríčku spoločenskom, politickom alebo mafiánskom.

zadím jej kníh je súčasná talianska spoločnosť. Autorka Benátky miluje, ale to, čo sa deje „pod“ povrchom a „nad“ povrchom, prinajmenšom rada nemá.

Commissario Brunetti je muž v strednom veku, šťastne ženatý s Paolou, dcérou významného a bohatého benátskeho grófa Falierra, učiteľkou angličtiny na miestnej univerzite. Rodinné zázemie je pre Brunettiho príbehy dôležité. Jeho svokor, ktorý si síce drží dôstojný odstup, ale má rád svoju dcéru, mu môže pomôcť informáciami z kruhov, do ktorých by sa občasnej policajný komisár nikdy nedostal.

Príbehy sa často začínajú vraždou. Obete sú zo všetkých stupňov spoločenského rebríčka. Operný dirigent v prvom románe *Death at La Fenice*. Otrávil ho v prestávke predstavenia. Má s tým niečo sólistka? A čo jej osobná tajomníčka, atraktívna Američanka Brett? Je naozaj iba jej asistentkou alebo je kýmisi intim-

znáva nielen štruktúry mesta v benátskej lagúne, ale spoznáva aj zákulisie komunálnej politiky, svet tradičných šľachtických rodín i nových podnikateľov, a prenikania korupcie a mafie do toho všetkého. Miestami až krutá analýza talianskej spoločnosti zaberá minimálne rovnaký priestor ako pátranie „whodunit“. Donna Leon vykresľuje spoločnosť štruktúrovanú podľa stavovských privilégií. Čestný politik z dvanásťtej knihy je outsider a jeho syn na elitnej vojenskej akadémii rovnako. Tam niekde je príčina, prečo zomrel práve on, tam niekde je príčina, prečo Brunetti jeho smrť vyšetrí, ale svetská spravodlivosť na páchatela nedosiahne.

Paralelným hrdinom kníh Donny Leonovej sú i samotné Benátky. Ukazuje ich ako mesto, ktoré žije so životmi svojich obyvateľov, svojej šľachty a svojich úradníkov, svojich študentov a svojich ilegál-

Brunetti trpezlivo rozplietá pradiwo zložitých príbehov. Vypytuje sa, chodí po Benátkach, zavedie nás do chudobných kútov mesta, kde zabudnutí a neviditeľní ľudia prežívajú svoju mizériu i do prepýchových palácov, kde je buď povýšene trpený alebo vyhánaný.

nych imigrantov. A svojich turistov. Leon nám ukazuje parádne paláce aj polorozpadnuté chudobné štvrte, ukazuje všetky ročné obdobia s ich romantikou jari a mizériou počasi, ktorým sa turisti radi vyhnú. Skrátka živé mesto, žiadna divadelná kulisa karnevalu a gondoliérov.

Zaujímavou postavou je Brunettiho manželka Paola. Autorka naznačuje, že majetok a postavenie jej otca prekračujú naše bežné predstavy. Paola je a nie je emancipovaná. Vyštudovala vysokú školu, vydala sa za študenta práva, ktorý sa stal policajným komisárom, pracuje, stará sa o rodinu, denne varí niekoľkokrát obed a večere, číta knihy a má ideály. Jej ideály ju vedú k tomu, že rozbiže výklad cestovnej kancelárie, k tomu, že temer exkomunikuje dcéru, keď sa pohrdavo vyjadri o ilegálnom prisťahovalcovi, ktorého smrť Brunetti vyšetruje. Paola je verná manželka, ale chce svoj priestor. Potrebuje svoju prácu, svoje názory a možnosť verejne ich vyjadriť. Umierena feministka v medziach daných tradičnou spoločnosťou na jednej strane a ústretovým manželom na druhej strane.

Aj Brunetti má zmysel pre česť, aj on hľadá spravodlivosť, ale realisticky odhaduje možné a pragmaticky sa nespolieha len na zákonné cestičky. Vie, že s ním nebudú spolupracovať inštitúcie, ale kamaráti v inštitúciách. Vie, že ak niečo od úradu chce, je zbytočné skúšať oficiálne postupy. Vždy je niekde niekto, kto za peniaze urobí to, čo by mal ktosi iný urobiť zadarmo. Keď sa on sám dostane do problémov – v deviatom príbehu *Friends in high places* vysvitne, že jeho byt oficiálne neexistuje, je výsledkom dávnej ilegálnej prestavby –, ani na chvíľu nezvažuje oficiálnu cestu legalizácie stavby, hneď uvažuje, koho kde pozná a kto mu môže v tejto situácii pomôcť. A pritom zostáva

tým sympatickým chlapíkom, ktorý bojuje za spravodlivosť. Ale bojuje je príliš patetické slovo. On pre ňu tíško trpezlivo pracuje. Metódy, ktoré nie sú absolutisticky čisté, ale sú účinné. Donna Leon na svojom hrdinovi demonštruje pre niekoho nepríjemnú skutočnosť: sú lepšie a horšie postupy, a tie lepšie vedú k uspokojivým cieľom, i keď nie sú absolútne najlepšie a nevedú k cieľom absolútnym.

V knihách Donny Leonovej sú vždy ľudia, ktorí sú a chcú byť čestní. A vždy zostávajú outsidermi. A sú tam ľudia v zásade čestní, ktorí poznajú nie celkom čisté skratky, ale nikdy nikomu vedome neškodia. To sú sympatickí kladní hrdinovia. A potom sú tam tí ostatní – tí, ktorí tie menej čisté skratky nielen používajú, ale ich aj vytvárajú a profitujú z nich. To sú tí nesympatickí záporní hrdinovia. Páchatelia pochádzajú zvyčajne z nich.

Riešenie prípadov commissaria Brunettiho je výsledkom trpezlivého zbierania informácií. Autorka nás bezpečne dovedie k cieľu, ale nepredkladá nám logickú hru dedukcií v štýle príbehov

Sherlocka Holmesa. Nedáva nám možnosť súťažiť s jej detektívom, kto skôr posklada skladačku a odhalí vraha. Pravdu nám aj Brunetti odhaľuje súčasne. V každom románe sa ju dozvieme. Commissario vždy presne zistí, čo sa stalo, ako sa to stalo, kto a prečo to urobil. Ale často mu to nepomôže. V tom sa jeho príbehy vymykajú bežnej schéme detektívnych románov.

Detektívky sú vlastne rozprávky pre dospelých. Očakávame, že po mnohých peripetiách bude Zlo odhalené a po zásluže potrestané. Prenesú nás na chvíľu do bezpečného iluzórneho sveta, ktorý je spravodlivý. Detektívky sa končia odhalením páchatela a náznakom zaslúženého trestu, vymeraného svetskou spravodlivosťou. Donna Leon nám takúto katarziu neposkytne. Páchatelia sú príliš vysoko – či už v rebríčku spoločenskom, politickom alebo mafiánskom. Ostatne, tieto hierarchie sa v ňou vykreslenej spoločnosti z veľkej časti prekrývajú. V niektorých príbehoch nám poskytnú čiastočné zadostučinenie vyššie spravodlivosť. Páchatel spustil lavínu, ktorá napokon zachytila i jeho blízkych, a on zostáva zlomený a osamelý, i keď pred spoločnosťou naďalej nedotknutý a nedotknuteľný. V iných sa musíme zmieriť s tým, že život a spoločnosť nie sú spravodliví, že zmysel pre spravodlivosť a česť sú vyhradené tým, ktorí to ďaleko nedotiahli – ale pre nás bežných čitateľov sú to práve tí, ktorí sú podobní ľuďom, ktorých môžeme občas stretnať. Aj v Benátkach, aj v Bratislave sa dá žiť spokojný, občas aj šťastný život kdesi uprostred stredných vrstiev, len sa nesmieme zaujímať o to, čo je nižšie a vyššie, ak sa chceme vyhnúť smútku a bezmocnosti.

Lubica Lacinová

Andrzej Dudek-Dürer, *Stojac vo Vode*

Rozkol alebo zmätenie jazykov?

Provokatívny názov zborníka príspevkov filozofov, zástupcov „znenárodných“, či skôr nekompatibilných filozofických prúdov, ktorí sa na konferencii v severočeskej obci Zubrnice pokúsili hľadať spoločnú reč, už sám osebe, ako píše v úvode jeden z jeho zostavovateľov, podsúva istú interpretáciu veľmi zvláštnej situácie filozofie minulého storočia.

V pokusoch o charakteristiku diania v súčasnej filozofii sa v tejto súvislosti hovorí na jednej strane o analytickej a na druhej strane o kontinentálnej filozofii. Treba však pripomenúť, že už samo toto rozlišovanie – vďaka názorovej rozmanitosti v rámci každého z týchto hrubo vymedzených smerov – je problematické.

Je v tejto súvislosti slovo „schizma“ výstižné? Ide naozaj o rozkol, ktorý svojou hĺbkou, prejavmi a účinkami pripomína cirkevné rozkoly? Ide o vzájomné útoky, nezmierniteľné stanoviská a dlhodobé zákopové vojny, ktoré sa buď nikdy neskončia, alebo môžu skončiť len porážkou protivníka?

Zarážajúce na tejto údajnej názorovej roztržke totiž je, že stúpenci oboch táborov existujú zväčša skôr popri, a nie proti sebe. Až na niekoľko výnimiek sa navzájom skôr ignorujú alebo sa navzájom na seba pozerajú s dešpektom. Dôvodom pohrdavého postoja jedných je dôraz na rétorickosť a často bombastický štýl tých druhých, a to údajne na úkor zrozumiteľnosti. Druhá strana sa zase domnieva, že analytická filozofia a všetci, ktorí na túto tradíciu nadväzujú, sú príliš zaujatí jazykovými detailmi, príliš sa vrtajú v jednotlivostiach a zabúdajú na „skutočné“ filozofické problémy.

Jednou z možných ciest, ako lepšie porozumieť tomuto stavu, je pokúsiť sa podrobnejšie rozobrať diskusiu (či skôr jej náznaky) medzi Rudolfom Carnapom a Martinom Heideggerom. Tento pokus stelesňujú príspevky autorov v tretej kapitole zborníka. Obaja, Carnap i Heidegger, boli pri najmenšom počas života typickými predstaviteľmi nezlučiteľných názorov na úlohu a postavenie filozofie, a čo je pre nich obzvlášť dôležité, na úlohu, ktorú v nej má (či nemá) hrať logika a logická analýza. Carnap si vo svojom známom článku „Prekonalie metafyziky logickou analýzou jazyka“ vybral na ukážku niekoľko viet z Heideggerovej prednášky „Čo je to meta-

fyzika?“ a pokúsil sa, samozrejme, na základe vlastných kritérií, ukázať, že ide o nezmyselné vety, ktoré sú v rozpore z logickou syntaxou (vtedy ešte nemal svoju sémantiku, ba dokonca ju pokladal za nemožnú).

Carnapov postoj k metafyzike, či už tradičnej, alebo k metafyzike, ktorá sa sama chcela od tradičnej dištancovať, teda aj k tej heideggerovskej, v rôznych verziách pretrváva u väčšiny analytických filozofov dodnes. Dnes však už prevažuje skôr nechut' prehrýzať sa krkolomnými formuláciami, za ktorými sa často

predmet skúmania, prípadne sa pod hlavičkou filozofie ukrývajú viac-menej špeciálne vedné odbory.

Inou možnosťou je vrátiť sa k počiatkom, teda hľadať kľúč v období, keď sa odlišné koncepcie a chápania filozofie ešte len formovali. Vzorovou je v tomto smere kniha M. Dummetta *Origins of Analytical Philosophy*, ktorá spolu s knihou *A Parting of the Ways?* Carnap, Cassirer, and Heidegger od M. Friedmana inšpirovala aj účastníkov spomenutej konferencie. Môžeme si spoločne s Dummettom položiť napríklad otázku,

Stúpenci oboch táborov existujú zväčša skôr popri, a nie proti sebe. Až na niekoľko výnimiek sa navzájom skôr ignorujú alebo sa navzájom na seba pozerajú s dešpektom.

ukrývajú banálnosti, a lahostajnosť k textom autorov, ktorým sú – ako to potvrdzuje ich spôsob vyjadrovania – lahostajní čitatelia.

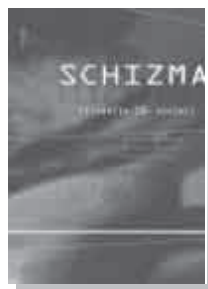
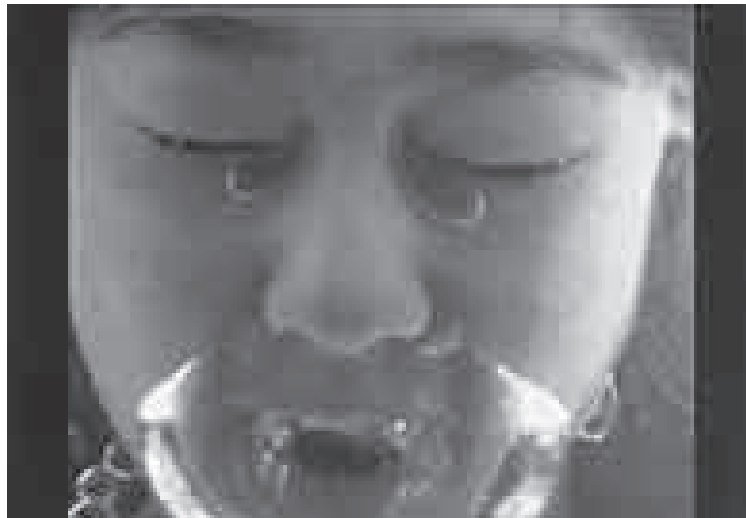
Treba však priznať, že nezrozumiteľnosť súčasných filozofických textov sa netýka len tzv. kontinentálnej filozofie a jej zdroj môže byť pri oboch širokých a popri sebe pôsobiacich prúdoch v zásade rovnaký: vytvorenie nového, laikovi i filozofovi, vychádzajúceho z inej tradície, nezrozumiteľného jazyka, pričom sa, paradoxne, filozofia často chápe ako kvázivedecká disciplína, ktorá si úporne a často márne hľadá vlastný

ako je možné, že G. Frege a E. Husserl, ktorých uvažovanie malo spočiatku toľko spoločných prvkov, sa stali zakladateľmi takých výrazne odlišných tradícií?

Práve hľadanie pôvodných príčin tohto stavu, spolu s jeho analýzou, môže viesť k vytvoreniu (alebo k pripomenutiu si) jazyka, vďaka ktorému si začnú filozofii opäť navzájom rozumieť. Zdá sa, že potreba takéhoto spoločného jazyka začína byť pre filozofov oboch prúdov čoraz naliehavejšia.

Dezider Kamhal

Nathalie Latham, *Hovoriť cez vodu*, 2006

- ▲ M. Nitsche, P. Sousedík, M. Šimsa (ed.)
- ▲ Schizma filozofie 20. storočí
- ▲ Filozofia 2005
- ▲ 300 strán
- ▲ 429 Sk

V dvadsiatom storočí totiž dominovali vo filozofii dva široké prúdy, ktoré sa líšili nielen nárokmi na prostriedky, ktoré používali, predovšetkým na jazyk, ale najmä tým, čo pokladali za filozofiu. Rozdiely boli a vlastne naďalej sú natoľko výrazné, že filozofii jednoducho nemajú spoločnú reč. Nemajú spoločné problémy (ak filozofické problémy vôbec berú ako skutočné problémy), a preto zväčša ani nevedú diskusie či polemiky.

KNÍHKUPECTVO

ARTFORUM

Dočasný domov vašich kníh.

Bratislava | Košice | Žilina | Banská Bystrica | Trnava | www.artforum.sk

ARCH
Časopis o architektúre a inej kultúre 11/2006

Téma čísla:

POMINUTELNÁ KRÁSA INTERIEROV

KALENDÁRIUM

Súťaže

Výstavy

ROZHOVOR

Interiér je naša obľúbená disciplína

BAR-BAR, SQUASH

CENTRUM, SKALICA

IVAN PETELEN Svetlo ako princíp

RESTAURANT FLOWERS,

VENTÚRSKA ULICA,

BRATISLAVA

PETER DANIEL Kvetinová reštaurácia

VÍNOTÉKA VINO DEI

VINI, ŠPITÁLSKA ULICA,

BRATISLAVA

MICHAL C. HRONSKÝ Doba vína

BAR XL, LUČENEC

IVAN MATUŠKA

„Montovaný“ bar v Lučenci

KVETINÁRSTVO RHAPIS,

ZÁBAVNO-OBCHODNÉ

CENTRUM MAX, ULICA

GEN. M. R. ŠTEFÁNKA,

TRENCÍN

MÁRIA HOLČEKOVÁ Svieže náróžie

„1 ALEBO 3“

MARIA TOPOLČANSKÁ

Zväčšenina / Blow-up

CHATA, SENEC – SLNEČNÉ

JAZERÁ SEVER

MONIKA MITÁŠOVÁ

Prestavba chaty v Senci

CHATA, MODRA-

HARMÓNIA

IRENA DOROTJAKOVÁ Vikendový dom

v Modre-Harmónii

PROJEKTY

Cena profesora

Jozefa Lacka 2005 – 2006

Architektonická súťaž na bytový dom

pri Novom Štrbskom plese

FORUM

Čo pre nás znamená obchodný dom

a hotel na Kamennom námestí?

Zbúrame to najlepšie?

K TEÓRII ARCHITEKTÚRY

Redefinícia nástrojov radikalizmu

RECENZIE

Vitajte a nevyžívajte sa, prosím

Hubova a Mozartova Figarova svadba

v Opere SND

INÁ KULTÚRA

M E S I A C

FOTOGRAFIE

BRATISLAVA NOVEMBER 2006

Fotografie reprodukované v tomto čísle nájdete na výstavách Mesiaca fotografie.

OBJEDNÁVKA PREDPLATNÉHO ČASOPISU – Knihy & spoločnosť

Objednávam si:

..... ks ročné predplatné (240,- Sk), ... ks polročné predplatné (120,- Sk)

Platbu za predplatné vykonám týmto spôsobom:

- Poštovou poukážkou typu „H“ na adresu: L.K. Permanent, spol. s r. o., pošt. prieč. 4 (Monika Herbergerová) 834 14 Bratislava 34
- Preplatením vystavenej faktúry: IČO/DIČ: .....

Meno/Firma: ..... Ulica/Číslo: ..... Mesto/PSČ: .....

Telefón: ..... Dátum: ..... Podpis: .....

L. K. Permanent, spol. s r. o., tel.: 02/44453711, fax: 02/44373311, e-mail: lkperm@lkpermanent.sk, www.lkpermanent.sk

(L. K. Permanent vybavuje objednávky na Slovensko a do zahraničia - okrem Českej republiky.)

Vianočné prekvapenie!

Neviete, ako potešiť Vašich blízkych?

Darujte im predplatné K&S!

Pani/pán

.....

si v roku 2007 nájde

revue Knihy a spoločnosť

vo svojej poštovej schránke.

Veľa čitateľských zážitkov želá

.....

Objednávky do Českej republiky: call centrum: +420/234 09 28 51, fax: +420/234 09 28 13,
e-mail: predplatne@predplatne.cz, web: www.predplatne.cz

(ročné predplatné 240,- Kč + poštovné v rámci ČR, polročné predplatné 120 Kč + poštovné v rámci ČR)

